

06:11

Henning Olsen

GUIDE TIL GODE SPØRGESKEMAER

06:11

GUIDE TIL GODE SPØRGESKEMAER

HENNING OLSEN

KØBENHAVN 2006
SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTET

GUIDE TIL GODE SPØRGESKEMAER

Afdelingsleder: Ole Gregersen

Afdelingen for socialpolitik og velfærdsydelse

ISSN: 1396-1810

ISBN: 87-7487-812-3

Layout: Hedda Bank

Oplag: 800

Tryk: BookPartnerMedia A/S

© 2006 Socialforskningsinstituttet

Socialforskningsinstituttet

Herluf Trolles Gade 11

1052 København K

Tlf. 33 48 08 00

sfi@sfi.dk

www.sfi.dk

Socialforskningsinstituttets publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver Socialforskningsinstituttets publikationer, bedes sendt til instituttet.

INDHOLD

	FORORD	5
1	INTRODUKTION OG RESUMÉ	7
	Introduktion	7
	Resumé	9
2	STYRENDE PROBLEMSTILLINGER	11
	Præcise problemstillinger	12
	Definition og måleliggørelse af begreber	13
	Spørgsmålstyper	15
	Baggrundsspørgsmål	21
	Dataindsamlingsformer	21
3	FORSTÅELSE AF SPØRGSMÅL	25
	Tommelfingerreglers begrænsninger	25
	Forståelse af enkelte ord	29
	Forståelse af hele spørgsmål	34
	Forståelse af svarkategorier	38

4	GENKALDELSE AF INFORMATIONER	43
	Aflastning af arbejdshukommelse	43
	Aktivering af relevant hukommelse	44
	Forebyggelse af glemsel	46
	Forebyggelse af fejldateringer	49
	Forebyggelse af magelig "genkaldelse"	50
	Andre aflastninger	54
5	KONTEKSTEFFEKTER	57
	Typer af konteksteffekter	58
	Forebyggelse af uønskede konteksteffekter	61
6	REDIGERING AF SVAR	63
7	AFPRØVNING AF SPØRGESKEMAER	67
	Prøveundersøgelser	68
	Andre afprøvninger	69
	BILAG I	71
	Socialforskningsinstituttets metodeforskning med særligt henblik på spørgeskemaundersøgelser	71
	BILAG II	73
	Anvendte spørgeskemaer fra SFI-SURVEY	73
	BILAG III	75
	Ordlister	75
	NOTER	81
	LITTERATUR	89
	SFI-UDGIVELSER SIDEN 2005	93

FORORD

Denne guide er en praktisk anvendelig sammenfatning af Socialforskningsinstituttets forskning om udarbejdelse af spørgeskemaer og kvalitets sikring af spørgeskemadata.

Guiden sigter mod at forebygge måleproblemer ved at aflaste forskere og andre, der skal udarbejde spørgeskemaer, og samtidig aflaste svarpersoners arbejde. Den indeholder adskillige spørgsmåleksempler, der alle er fra undersøgelser med data indsamlet af SFI-SURVEY.

Der er fokus på afgørende valg, som bør træffes forud for udarbejdelse af spørgeskemaer, fx formulering af problemstillinger og overvejelser om spørgsmålstyper. Der ses også på, hvordan svarpersoners forståelse af spørgsmål og genkaldelse af informationer kan fremmes. Et særligt problem er konteksteffekter, dvs. afsmitning mellem spørgsmål, der også behandles. Derpå præsenteres anbefalinger, som kan forebygge uønsket svarredigering, dvs. under- eller overdrivelser. Endelig præsenteres og diskuteres fremgangsmåder til afprøvning af spørgeskemaer.

København, maj 2006

Jørgen Søndergaard
Socialforskningsinstituttet

INTRODUKTION OG RESUMÉ

INTRODUKTION

Spørgeskemaundersøgelser bliver gennemført, fordi nogen ønsker at få ny viden om sociale eller andre fænomeners udbredelse og statistiske sammenhænge: Hvor udbredte er forskellige former for adfærd eller holdninger, og hvad hænger de sammen med? Den slags undersøgelser hører til de mest udbredte i dansk socialforskning og megen anden samfundsforskning. Det gælder navnlig surveyundersøgelser, dvs. stikprøvebaserede spørgeskemaundersøgelser, der bl.a. gennemføres af SFI-SURVEY, men som også kendes fra meningsmålinger.

Derimod udføres der næsten ingen dansk forskning om spørgeskemaundersøgelsers måleproblemer, dvs. gyldigheds- og pålidelighedsproblemer (se note om begreberne).¹ En undtagelse er Socialforskningsinstituttet, hvorfra flere rapporter om konstruktion af spørgeskemadata er offentliggjort (se *Bilag I*; se også de med * mærkede henvisninger i litteraturlisten).

Denne manual er et praktisk anvendeligt sammendrag af Socialforskningsinstituttets forskning om udarbejdelse af spørgeskemaer og indeholder adskillige spørgsmålseksempler, der alle er fra dataindsamlinger gennemført af SFI-SURVEY (se *Bilag II*). I instituttets forskning om udarbejdelse af spørgeskemaer anvendes en række begreber, der også bruges i manualen. En samlet oversigt over begreberne og deres definitioner findes

i *Bilag III*. Manualen sigter mod at forebygge måleproblemer ved at aflaste forskeres og andres arbejde med udformning af spørgeskemaer og samtidig aflaste svarpersoners arbejde. Derfor taler også, at svarpersoner udfører et omfattende frivilligt ulønnet arbejde, der bør belaste dem mindst muligt.

Manualen sætter fokus på beslutninger, der bør træffes, før man udarbejder spørgeskemaer. Det drejer sig om formulering af problemstillinger, definition og operationalisering – dvs. måleliggørelse – af begreber, afklaring og udvælgelse af spørgsmålstyper, valg af baggrundsspørgsmål samt valg af fremgangsmåde ved indsamling af data, dvs. besøgsinterview, telefoninterview, postspørgeskemaer eller internetbaserede dataindsamlinger (kapitel 2).²

Svarpersoners forståelse af spørgsmål er vigtig, hvis måleproblemer skal undgås, og kan fremmes på flere måder. Det drejer sig både om forståelse af ord, hele spørgsmål og svarkategorier (kapitel 3). Derpå gøres der rede for, hvordan svarpersoners genkaldelse af ønskede informationer kan fremmes, fx aktivering af relevant hukommelse, forebyggelse af glemsel og fejldateringer samt forebyggelse af tilfældig genkaldelse, fx slag på tasken (kapitel 4).

Et omtvistet problem i spørgeskemaundersøgelser er konteksteffekter. Den slags virkninger handler om, at forståelse eller genkaldelse af informationer i tilknytning til tidligere spørgsmål smitter af fx på efterfølgende forståelse og/eller genkaldelse af informationer: Hvordan hæmmes uønskede konteksteffekter? (kapitel 5). Herefter præsenteres en række anbefalinger, der kan forebygge uønsket svarredigering, dvs. forebyggelse af over- eller underdrivelser, fx af alkohol- og anden rusmiddelbrug, udførelse af sort arbejde og deltagelse i andre regelstridige aktiviteter (kapitel 6). Endelig præsenteres og diskuteres fremgangsmåder med henblik på praktisk afprøvning af spørgeskemaer. Det handler først og fremmest om prøveundersøgelser, men fx også om laboratorieinterview og ekspertvurderinger (kapitel 7).

Kapitlerne 2-6 bygger som nævnt på Socialforskningsinstituttets forskning om udarbejdelse af spørgeskemaer. Der er derfor spørgeskema-relevante emner, der ikke sættes fokus på i manualen. Det gælder fx, hvordan spørgsmål – og dermed data – fra én spørgeskemaundersøgelse gøres sammenlignelige med data fra tidligere undersøgelser.

RESUMÉ

Manualen indeholder adskillige anbefalinger, der kan bidrage til at kvalitetssikre spørgeskemaer. Mens nogle anbefalinger er erfaringsbaserede tommelfingerregler, er andre videnskabelige i den forstand, at de bygger på forskning, fx om hvordan svarpersoner forstår sproglige meddelelser og genkalder ønskede informationer. Uden brug af den slags forskningsresultater forbliver udarbejdelse af spørgeskemaer et håndværk, der fører til flere måleproblemer, end hvis der også lyttes til sprogfolks, hukommelsesforskere og andre fagfolks omfattende viden.

Det er ikke nok at mene, at spørgsmål “bør forstås af” og “falde naturligt for” svarpersoner, eller at spørgsmåls rækkefølge bør være “naturlig”. Men selv hvis der lyttes til de nævnte eksperter, er gode spørgeskemaer krævende at udarbejde, hvis god betyder, at forskere, udredere og andre skal tage højde for de måleproblemer, der kan true en undersøgelsesresultater. Som det fremgår af manualen, kan meget falde til jorden på den krævende proces fra den indledende formulering af problemstillinger, til de færdige data foreligger.

På næste side følger en liste over spørgsmål, der sammenfatter manualen. Jo flere af de 40 spørgsmål i *oversigt 1*, der kan afkrydses bekræftende, desto større sandsynlighed er der for udarbejdelse af et “mindst ringe” spørgeskema (ang. fagtermer anvendt i *oversigt 1*, se: *Bilag III*). Samtidig aflastes svarpersoner, der udfører et betragteligt frivilligt arbejde, uden hvilket spørgeskemakonstruktører ville blive arbejdsløse.

Oversigt 1.

Kvalitetssikrende spørgsmål ved udarbejdelse af spørgeskemaer.

		Ja	Nej
STYRENDE PROBLEM-STILLINGER	Er problemstillinger/hypoteser så præcise som muligt?	☐	☐
	Er begrebsdefinitioner indholdsmæssigt relevante?	☐	☐
	Er operationaliseringer mest muligt dækkende for begreber?	☐	☐
	Baseres undersøgelsen på en klar gruppering af spørgsmålstyper?	☐	☐
	Er problemstillinger/hypoteser styrende for valg af spørgsmålstyper?	☐	☐
	Er fordele og ulemper ved valg af dataindsamlingsform afvejet?	☐	☐
SPØRGS-MÅLSFOR-STÅELSE	Er spørgsmål fokuserede/endimensionelle?	☐	☐
	Er spørgsmål neutrale og balancerede?	☐	☐
	Er spørgsmål relevante for svarpersonerne?	☐	☐
	Er flest mulige ord henvisende?	☐	☐
	Har flest mulige ord få/ingen bibetydninger?	☐	☐
	Er flest mulige ord ofte anvendte af svarpersoner og korte?	☐	☐
	Er ord forklaret og/eller eksemplificeret i nødvendigt omfang?	☐	☐
	Er kvantificerende adverbier anvendt mindst muligt?	☐	☐
	Er spørgsmåls grammatiske orden overvejet?	☐	☐
	Er reduktion af spørgsmåls betydningsvidde afvejet ift. antal ord?	☐	☐
	Er eventuelle åbne spørgsmål særligt begrundede?	☐	☐
	Er svarkategorier udtømmende og balancerede?	☐	☐
	Er svarkategorier gensidigt udelukkende hvor nødvendigt?	☐	☐
	Er svarkategorier naturlige spørgsmålsforlængelser?	☐	☐
Reducerer flest mulige svarkategorier spørgsmåls betydningsvidde?	☐	☐	
GENKAL-DELSE AF INFORMA-TIONER	Bidrager spørgsmål til at aflaste arbejdshukommelsen?	☐	☐
	Er spørgsmål formuleret, så relevant hukommelse søges aktiveret?	☐	☐
	Er svarpersoners glemsel søgt hæmmet?	☐	☐
	Er tidsmæssige fejlplaceringer søgt forebygget?	☐	☐
	Er magelig "genkaldelse" søgt forebygget?	☐	☐
	Er andre hukommelsesaflastninger overvejet?	☐	☐
KONTEKST-EFFEKTER	Er mulige <i>ønskede</i> konteksteffekter overvejet?	☐	☐
	Er mulige <i>uønskede</i> konteksteffekter overvejet og søgt forebygget?	☐	☐
	Er brug af tematiske spørgeforløb overvejet og behersket?	☐	☐
	Er anvendelse af register-/listespørgsmål behersket?	☐	☐
SVAR-REDIGE-RING	Er behovet for følsomme spørgsmål overvejet nøje?	☐	☐
	Er anonymitet og fortrolighed tilsikret?	☐	☐
	Er der opfordret til afgivelse af omhyggelige svar?	☐	☐
	Er dataindsamlingsformen overvejet ift. mulig svarredigering?	☐	☐
	Er "ønsker ikke at svare" overvejet og anvendt tilstrækkeligt?	☐	☐
	Er sammenligning med registerdata overvejet?	☐	☐
AFPRØV-NING AF SPØRGE-SKEMAER	Er spørgeskemaet afprøvet med tydelige formål?	☐	☐
	Er prøveundersøgelsen gennemført med nok svarpersoner?	☐	☐
	Er andre afprøvninger overvejet, fx laboratorieinterview?	☐	☐

STYRENDE PROBLEMSTILLINGER

Spørgeskemaundersøgelser er forudbestemte i den forstand, at det er nødvendigt indledningsvis at træffe en række vigtige og nært forbundne afgørelser:

- formulering af præcise problemstillinger
- relevante definitioner af begreber
- dækkende måleliggørelser af begreber
- indholdsmæssig gruppering af spørgsmål
- valg af baggrundsspørgsmål
- fremgangsmåde ved indsamling af data.

Undersøgelserne kræver præcise problemstillinger allerede fra begyndelsen. I problemstillinger indgår mere eller mindre abstrakte eller u håndgribelige begreber. Begreberne skal defineres og operationaliseres, dvs. gøres målelige. Desuden bidrager problemstillinger til valg af spørgsmålstyper, fx om adfærd eller holdninger. Det er derfor vigtigt at gruppere spørgsmål efter arten af indhold. Overvejelser om valg af såkaldte baggrundsspørgsmål er yderligere en opgave. Endelig er valg af fremgangsmåde ved indsamling af data afgørende, når spørgeskemaer udarbejdes. Skal skemaet fx bruges til besøgs- eller telefoninterview?

Der skal også træffes andre afgørende beslutninger, der dog forbigås i manualen. Det drejer sig fx om afgrænsning af undersøgelsespopulationer, dvs. spørgeskemaundersøgelsers målgrupper. Populationer kan

fx være uddannelsessøgende, erhvervsaktive, folkepensionister, arbejdsskadede eller hjemløse. Andre beslutninger er udtrækning af stikprøver samt forebyggelse af bortfald. Stikprøver udtrækkes som regel simpelt tilfældigt, dvs. at alle har samme sandsynlighed for at blive udtrukket. Forebyggelse af bortfald handler om, at flest muligt udtrukne er villige til at lade sig interviewe (se fx Olsen, 2005:10ff).³

PRÆCISE PROBLEMSTILLINGER

Forskere og andre, der gennemfører spørgeskemaundersøgelser, skaber begrebslig mening på forhånd – i stedet for som i mange kvalitative undersøgelser, fx interviewundersøgelser, at tyde og fortolke mening efterfølgende (se fx Olsen, 2002). Derfor kaldes spørgeskemaundersøgelser undertiden *meningsskabende*, mens kvalitative undersøgelser er *meningsfyldende*.

At formulere problemstillinger er at afgrænse og tydeliggøre det *tema*, som en spørgeskemaundersøgelse sigter mod at belyse. Mens temaer er rummelige formålsformuleringer, rejser problemstillinger helt konkrete problematikker. Det sker ofte i form af sætninger, der ender med et spørgsmålstegn. Eller også oversættes problemstillinger til hypoteser, dvs. påstande om fænomeners udbredelse og statistiske sammenhænge i en bestemt befolkningsgruppe. I spørgeskemaundersøgelser bør problemstillinger altid formuleres så omhyggeligt, at de er egnede som grundlag for vurdering af den viden, som en undersøgelse skal føre til.

Jo mere præcis en problemstilling er, desto lettere bliver det at udarbejde et godt spørgeskema og at indsamle data. Hvis en undersøgelses formål fortaber sig i det uvisse, kan data i sidste ende vise sig meningsløse. *Hvad er danskeres holdninger til handicappede?* er fx ikke en tilstrækkelig præcis problemstilling, men et flydende tema, der ikke i tilstrækkelig grad indeholder ledetråde for udformning af et spørgeskema. Derimod indeholder spørgsmålet: *Hvilke faktorer er i sidste instans bestemmende for positive specifikke holdninger til forskellige grupper af handicappede?* i højere grad anvisninger med henblik på at definere begreber, gøre dem målelige og at udarbejde et anvendeligt spørgeskema (se Olsen, 2000).

Til præcisering af problemstillinger vil hidtidig forskning, udredninger og andre relevante oplysninger ofte være en hjælp. Ved fx at søge litteratur på *bibliotek.dk* eller på *danbib* kan man hurtigt opnå overblik over relevant forskning mv.⁴ Temaet om voksne danskeres holdninger til

handicappede førte fx til søgning og gennemgang af litteratur om holdningsbegreber, holdningsmålinger og tidligere gennemførte undersøgelser af holdninger til handicappede. Tidligere forskningsresultater o.l. kan tilskynde til bestemte vinklinger og samtidig udelukke andre. En oversigt over forskningsresultater mv. kan desuden pege på afgørende mangler i den eksisterende viden og inspirere til nye eller ajourførte undersøgelsesresultater.

DEFINITION OG MÅLELIGGØRELSE AF BEGREBER

Uden definitioner og måleliggørelser af en undersøgelses bærende begreber er det ikke muligt at forklare, hvorfor et spørgeskema indeholder netop de valgte og ikke helt andre spørgsmål. I princippet bør ethvert spørgsmål kunne begrundes med henvisning til hidtidig forskning mv., problemstillinger og definitioner af begreber, der indgår i problemstillingerne. Hvis folk, der udarbejder spørgeskemaer, får stillet spørgsmålet: "Hvad skal netop dét spørgsmål egentlig bruges til?", bør de have svar på rede hånd. Det kan fx gøres ved at udarbejde et skema over, hvilke spørgsmål der hører til hvilke begreber.

Det kan undertiden være svært at formulere nøjagtige problemstillinger. Men præcision er nødvendig og indebærer, at adskillige begreber defineres og operationaliseres, før indsamling af data påbegyndes. Det gælder ikke kun begreber indeholdt i problemstillinger, men fx også, hvis en undersøgelse tager afsæt i en særlig *teoretisk forståelsesramme*, fx velfærdsstats-, integrations-, fattigdoms- eller organisationsteori. Mange undersøgelser gør ikke dét, men det sker dog undertiden i videnskabelige spørgeskemaundersøgelser. Definitioners nødvendighed skyldes, at ingen abstrakte begreber har "egentlig mening", fx følgende:

arbejds miljø	kultur	socialt arbejde
etnicitet	levestandard	socialt netværk
fattigdom	magt	socialgruppe
frivilligt arbejde	medborgerskab	socialklasse
fællesskab	social arv	sundhed
handicap	social integration	trivsel

Der findes ingen definitioner, som alle forskere uden videre er indforstået med. Tænk fx på den nævnte problemstilling om holdninger til handi-

cappede, der så at sige påtvang forskeren overvejelser om og definitioner af handicap i forhold til det modsatte, forskellige former for handicap, holdningsbegrebet, specifikke og generelle holdninger samt begreberne *faktor*, *bestemmende* og *i sidste instans* (Olsen, 2000). Definitioner er med andre ord hverken sande eller falske, men derimod mere eller mindre formålstjenlige.

Definitioner bør leve op til gængse *sproglige krav*, fx være grammatisk i orden, ikke være flertydige, ikke modsige sig selv eller være tautologiske, dvs. indeholde dobbeltkonfekter. Det går fx ikke an at definere handicappede som personer med handicap.

Det er vanskeligere at indfri *indholdsmæssige krav* til definitioner. De bør være relevante i mindst to betydninger: Definitioner bør for det første udledes af de problemstillinger, som en undersøgelse sigter mod at belyse. Hvis en forsker fx ønsker at opnå ny viden om faktorer, der er bestemmende for positive specifikke holdninger til handicappede, bør vedkommende fx både definere holdnings- og handicapbegrebet. For det andet bør definitioner også forholde sig til tidligere definitioner: Hvordan har andre fx defineret holdning og handicap? Med afsæt i problemstillinger er forskere eller andre i deres gode ret til at formulere deres egne definitioner, hvis de begrunder dem. Men overvejelser over definitioner må i det mindste forholde sig til, men ikke partout være overensstemmende med eksisterende definitioner af "samme" begreb.

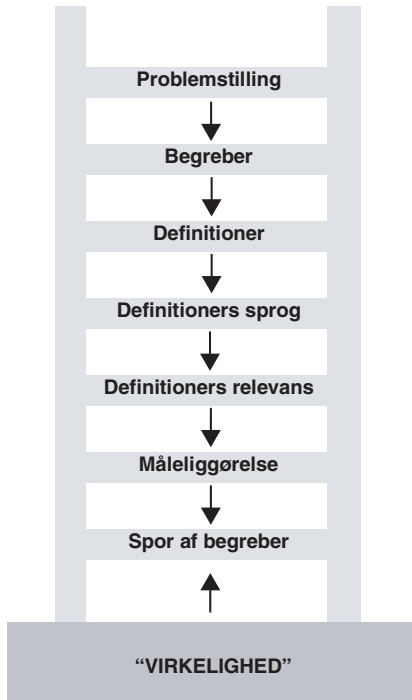
Trods disse anbefalinger kan definitioner altså hverken bevises eller modbevises, men til gengæld vurderes med hensyn til relevans. Det gælder fx definitionen af handicap i undersøgelsen af holdninger til handicappede: *En forholdsvis selvstændig legemlig og/eller psykisk mangel eller svaghed, der fører til en i sidste ende socialt konstrueret funktionshæmning.*

I den efterfølgende måleliggørelse af begreber bevæger forskere eller andre, der udarbejder spørgeskemaer, sig fra højere begrebslige luftlag ned ad en stige, der kan kaldes en abstraktionsstige (se *oversigt 2*). Jo tættere ved jorden, desto nærmere den konkrete virkelighed. Det, der sker, er, at u håndgribelige begreber oversættes til noget, der tilhører eller falder ind under begrebet, og som svarpersoner kan forholde sig til. Måleliggørelsens foreløbige slutpunkt er spørgsmål i et spørgeskema. Besvarelser af spørgsmål er *indikatorer på* eller *spor af* definerede begreber. Måleliggørelser er derfor ikke fyldestgørende, men kan altid udsættes for kritik. Når der fx peges på forhold, som er bestemmende for positive holdninger til handicappede, findes næppe samtlige relevante forhold. Ved at interviewe

danskere om netop dét afdækkes begrebers samlede vidde ikke, men forhåbentlig nogle afgørende spor.

Oversigt 2.

Abstraktionsstigen.

SPØRGSMÅLSTYPER

Spørgeskemaundersøgelser problemstillinger og begreber er naturligvis afgørende for valg af spørgsmålstyper. Mange undersøgelser sætter fx fokus på levevilkår, deltagelse i sociale netværk, fattigdom og sociale problemer. Spørgsmålene vil derfor have fokus på tilstande eller adfærd. Andre handler fortrinsvis om evalueringer eller vurderinger og bygger derfor navnlig på holdningsspørgsmål, fx den nævnte handicapundersøgelse.

Det er ikke muligt at udarbejde gode spørgeskemaer uden først at afklare, hvad spørgsmålstyper er, og hvilke der står til rådighed. Trods forskellige bud på gruppering af spørgsmål skelner stort set alle mellem faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål. Sondringen benævnes undertiden objektive i modsætning til subjektive spørgsmål. Overordnet sigter

besvarelse af faktuelle spørgsmål mod at komme i besiddelse af oplysninger om, hvordan noget, der principielt kan iagttages, rent faktisk forholder sig.

Da besvarelse af *faktuelle spørgsmål* henviser til forhold i den ydre verden, fx adfærd og hændelser, er det i princippet muligt for andre at efterprøve afgivne svar. Mulige kontrolmåder er fx registeroplysninger, journaler, vidner, dagbøger, fotografier og overvågningskameraer. Hvis en svarperson fx oplyser at have været hos egen læge tre gange de sidste 12 måneder, burde det være en enkel sag at kontrollere svaret ved at orientere sig i patientens journal. Lidt mere kringlet, men ikke umuligt at kontrollere, er, når en svarperson oplyser at have været til to koncerter inden for de seneste 12 måneder. I tilfælde, hvor spørgsmål skuer langt tilbage i tid, kan det imidlertid i praksis være vanskeligt at tjekke afgivne oplysninger. Derimod henviser besvarelse af holdningsspørgsmål ikke til forhold i den ydre verden, men er alene gengivelse af mentale fænomener. I sådanne tilfælde står ingen kontrolredskaber til rådighed.

Faktuelle spørgsmål er ikke bare faktuelle, men kan inddeles i tre grupper. Nogle spørgsmål henviser til episoder i tid og rum og kaldes da *faktuelt-episodiske*. For at kunne besvare den slags spørgsmål skal svarpersoner i hukommelsen vende tilbage til konkrete begivenheder og ofte tælle dem. Det kan fx være antal kontakter med venner, lægekonsultationer eller teaterbesøg i en given periode. I andre tilfælde henviser faktuelle spørgsmål ikke direkte til konkret tid og rum, men til, hvordan noget i almindelighed er, fx hvor ofte svarpersoner normalt er sammen med venner eller almindeligvis motionerer. I disse tilfælde er spørgsmål *faktuelt-generelle*. Det gælder også spørgsmål om personlige kendetegn, fx ægteskabelig stilling, skole- og erhvervsuddannelse. Den sidste type af faktuelle spørgsmål henviser til viden, der kan kontrolleres ved opslag i leksika, lærebøger, regelsæt, statistiske oversigter o.l. Det er *kundskabsspørgsmål*, fx om der findes en handicapombudsmand i Danmark.

Derimod handler *holdningsspørgsmål* om at evaluere eller vurdere fænomener, der forekommer uden for den, der vurderer. Det kan fx være befolkningsgrupper, institutioner og organisationer, sociale indsatser og hændelser. Det kan tilmed være begreber, fx demokrati. Evalueringer eller vurderinger kan være grundlæggende og kaldes da ofte *værdier*, mens mere overfladiske holdninger ofte kaldes *meninger*, som de fx ofte belyses i meningsmålinger.

Holdningsspørgsmål kan inddeles i *specifikke* og *generelle*. I det første tilfælde er spørgsmål formuleret, så svarpersoner skal forestille sig at agere i forhold til foreteelser, som de skal vurdere. Det kan fx være ved at

oplyse, hvor tæt på en handicapet man kan bifalde at sidde på en længere togrejse, eller hvor tæt på ens bolig man kan godtage et flygtningecenter. Derimod formuleres generelle holdningsspørgsmål således, at svarpersoner ikke skal forestille sig at agere, men blot vurdere alment, fx ved at tilkendesige, hvad de i almindelighed mener om den indsats, der gøres for handicappede eller flygtninge i Danmark.

Holdningsspørgsmål kan desuden have mindst tre forskellige komponenter eller bestanddele, der handler om *at opfatte*, *at føle* eller *at ville gøre* (se *oversigt 3*).⁵ Mens det første af følgende spørgsmål angår *at opfatte*, vedrører det andet *at føle*, og det tredje er et velkendt eksempel på bestanddelen *at ville gøre*:

- **Mener du, at forskellen mellem folks indkomster her i landet er for stor, passende eller for lille?**
- **Hvilke af følgende geografiske områder føler De Dem mest knyttet til?**
- **Hvis der var folketingsvalg i morgen, hvilket parti ville De så stemme på?**

Mens generelle holdningsspørgsmål i sagens natur kun har *at opfatte*- og *at føle*-bestanddele, kan specifikke holdningsspørgsmål have alle tre, der tilmed ikke behøver at være overensstemmende. Man kan fx godt føle stærkt for noget uden at ville gøre noget ved det.

Oversigt 3.

Holdninger og deres bestanddele.

	At opfatte noget	At føle for noget	At ville gøre noget
Specifikke holdninger	Hvordan noget er, når man forestiller sig at deltage i det	Hvordan noget føles, når man forestiller sig at deltage i det	Hvad man forestiller sig at ville gøre i forhold til noget
Generelle holdninger	Hvordan noget er, uden at man forestiller sig at deltage i det	Hvordan noget føles, uden at man forestiller sig at deltage i det	Kan ikke forekomme

Selv om der grundlæggende kan skelnes mellem faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål, kan ikke alle spørgsmål placeres som enten det ene eller det andet. Undertiden er spørgsmål ikke entydigt faktuelle eller hold-

ningsføgende. Som vist i *oversigt 4* befinder de sig i så fald i en gråzone. Spørgsmål af den type kan derfor kaldes *sammensatte spørgsmål*, fx:

- **Hvor stor indflydelse har De på hjemmehjælperens arbejde?**
- **Hvilken betydning har Deres uddannelse for udførelsen af Deres nuværende arbejdsopgaver?**

Det forhold, som spørgeren synes ude efter i det første spørgsmål, er oplysninger om faktisk indflydelse, men spørgsmålet lader sig ikke besvare uden vurdering af, hvad indflydelse – ikke mindst *ønsket* indflydelse – er. Kun hvis begrebet indflydelse defineres og gøres måleligt, er spørgsmålet fuldblods faktuel, fx ved at pege på konkrete indflydelsesformer og deres hyppighed.⁶ Da besvarelse af sammensatte spørgsmål ikke kun henviser til forhold i den ydre verden, er det heller ikke muligt at kontrollere svar på den slags spørgsmål (se *oversigt 5*).

Oversigt 4.

Spørgsmålstyper.

FAKTUELLE SPØRGSMAÅL	SAMMENSATTE SPØRGSMAÅL	HOLDNINGS-SPØRGSMAÅL
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Faktuelt-episodiske</i> [konkret tid/rum] • <i>Faktuelt-generelle</i> [overskrider tid/rum] • <i>Faktuel kundskab</i> [kundskabsspørgsmål] 		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Generelle holdningsspørgsmål</i> [vurderingsspørgsmål uden forestillet "deltagelse"] • <i>Specifikke holdningsspørgsmål</i> [vurderingsspørgsmål med forestillet "deltagelse"]

Hvis en undersøgelse har et overvejende faktuel sigte, har faktuelle spørgsmål naturligvis en central placering, mens spørgsmål, der sigter mod at vurdere fænomener, bør være fremherskende i holdningsundersøgelser. Blandt faktuelle spørgsmål bør der tages begrundet stilling til, om en problemstilling primært sigter mod episodiske eller ikke-episodiske spørgs-

mål: Er der grund til at vende tilbage til tid og rum, eller er der brug for mere generel viden? Det er også vigtigt at overveje, om der især er behov for specifikke eller generelle holdningsspørgsmål. Hvis en undersøgelses bestræbelse er at forudsige menneskelig adfærd, kommer navnlig specifikke holdningsspørgsmål med *at ville gøre*-bestanddele på tale, fx følgende spørgsmål:

- **Ville du tillade, at din datter gifter sig med en dansker?** [tyrkiske unge].
- **Forestil Dem, at De frit kan vælge, hvor De vil bo. Vil De så helst blive boende her eller have en anden bolig?**

Ingen af disse former for holdningsspørgsmål er bedre end andre, men afhænger af, hvad en given undersøgelse sigter mod at belyse. Hvad der imod sammensatte spørgsmål angår, anbefales særlig velbegrunder anvendelse, da det er uklart, hvad afgivne svar egentlig måler.

Spørgsmålstyper er hidtil opgjort efter deres indhold. Men spørgsmål kan desuden grupperes efter mere formelle egenskaber, fx med hensyn til tidsdimension og svarkategorier samt om spørgsmål står alene eller hører sammen med andre. Hvad *tidsdimension* angår, kan spørgsmål være tilbagekuende, rette sig imod det aktuelle øjeblik eller skue fremad:

- *Fortid*: **Hvornår flyttede De varigt hjemmefra?**
- *Nutid*: **Hvor mange værelser er der i Deres bolig, når De ser bort fra køkken, bad og toilet?**
- *Fremtid*: **Hvornår tror De, De vil flytte fra denne bebyggelse?**

Desuden kan spørgsmål være *åbne*, *lukkede* eller *delvist lukkede*, dvs. være uden svarkategorier, med fyldestgørende eller kun delvist fyldestgørende svarkategorier (uddybende herom, se kapitel 3). Åbne spørgsmål, der stiller svarpersoner helt frit med hensyn til formulering af svar, er og bør være sjældne i spørgeskemaundersøgelser, fordi de strider imod den slags undersøgelsers lukkede logik. Desuden er de tidkrævende at bearbejde.

Endelig kan der også skelnes mellem *alenestående spørgsmål* og *spørgsmål i tematisk sammenhængende spørgeforløb* eller såkaldte spørgeblokke. Det sidste drejer sig fx om samhörørende spørgsmål, der sigter mod dannelse af holdningsskalaer, fx *Likert*-skalaer.⁷

Også disse mere formelle grupperinger bør indgå i overvejelser om udarbejdelse af spørgeskemaer. Hvor valg af tidsdimension naturligvis va-

Oversigt 5.

Spørgsmålstyper og spørgsmåleksempler.

FAKTUELLE SPØRGSMÅL	<i>Faktuelt-episodiske</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvornår så De sidst Deres barn/et eller flere af Deres børn? • Hvilke tv-kanaler så De i går? • Stemte De ved det sidste folketingsvalg? • Hvor mange gange har De været til tandlæge sidste år? • Hvornår har De sidst fået målt Deres blodtryk? • Har en læge fortalt Dem, at De har slidgigt?
	<i>Faktuelt-generelle</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Har De fuldført en erhvervsuddannelse? • Hvem bor i lejligheden/huset foruden Dem selv? • Hvor lang er Deres normale ugentlige arbejdstid? • Har De nogen bibeskæftigelse? • Hvor ofte er De normalt sammen med venner? • Bruger De regelmæssigt eller til stadighed medicin?
	<i>Kundskabs-spørgsmål</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvor mange indbyggere er der i den by, hvor du bor? • Ved De, om der findes en handicapombudsmand i Danmark? • Hvilken myndighed driver sygehusene i Danmark? • Cirka hvor mange mennesker tror De blev dræbt ved færdselsulykker i Danmark sidste år?
HOLDNINGS-SPØRGSMÅL	<i>Generelle holdnings-spørgsmål</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvor vigtigt mener De, at følgende forhold er, hvis man skal opnå en høj social position i Danmark? • Er handicappedes forhold efter Deres mening alt i alt så gode her i landet, som det er muligt? • Hvad mener De om det nuværende skattetryk? • Hvis der skal bruges flere penge på sygehusene, hvorfor skal disse penge så først og fremmest skaffes?
	<i>Specifikke holdnings-spørgsmål</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvordan vurderer De i almindelighed Deres muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres nære pårørende? • Forestil Dem, at De skal på en fem timers togrejse. Hvad er så det nærmeste sted i forhold til Dem, de voksne passagerer, jeg nu nævner, kunne sidde, hvis De skulle føle Dem tilpas under rejsen?: A. En blind? B. En døv? C. En kørestolsbruger? D. En evnesvag? [etc.] • Levede projektet op til Deres forventninger?
SAMMENSATTE SPØRGSMÅL		<ul style="list-style-type: none"> • Hvor stor indflydelse har den gruppe medarbejdere, De tilhører, på tilrettelæggelsen af det daglige arbejde? • Vil De sige, at virksomhedens økonomiske situation er særdeles god, ret god, nogenlunde, mindre god eller ikke god? • Synes du alt i alt, at din levestandard sammenlignet med for fem år siden er blevet bedre, stort set er uforandret eller dårligere? • Synes du, at barnet er et barn, det er nemt eller svært at opdrage? • Hvorledes vil De vurdere Deres nuværende helbredstilstand? • Hvor stor indflydelse har De på hjemmehjælperens arbejde?

rierer og i høj grad bør afgøres af en undersøgelses problemstillinger, bør åbne spørgsmål høre til undtagelserne. Hvad tematiske spørgeblokke angår, bør de overvejes omhyggeligt (se kapitel 5).

BAGGRUNDSPØRGSMAÅL

Uanset om spørgeskemaundersøgelser retter sig imod forhold i den ydre verden og derfor kræver faktuelle spørgsmål eller angår vurderinger og fordrer holdningsspørgsmål, er der som regel brug for baggrundsspørgsmål, fx om køn, alder, statsborgerskab, husstandssammensætning, skoleuddannelse, erhvervsuddannelse og placering i forhold til arbejdsmarkedet. Baggrundsspørgsmål anvendes for at finde ud af, hvor udbredte fx visse tilstande, adfærdsformer eller holdninger er i forskellige grupper i den population, som en undersøgelse handler om. Det kan være i form af simple krydstabeller eller ved multivariate analyser.

Der er ingen alment gældende forskrifter for, hvilke baggrundsspørgsmål spørgeskemaundersøgelser bør omfatte. For det første afhænger valg af den slags spørgsmål selvsagt af en given undersøgelses problemstillinger eller hypoteser. Hvis en problemstilling fx retter sig imod fattigdoms udbredelse i forskellige uddannelsesgrupper, bliver spørgsmål om skole- og erhvervsuddannelse selvsagt vigtige. Hertil kommer, at valg af baggrundsspørgsmål kan være teoretisk begrundede. Det gælder fx spørgsmål, der muliggør udarbejdelse af den tidligere meget udbredte socialgruppeinddeling, der blev udarbejdet på Socialforskningsinstituttet i 1960'erne (se fx Hansen & Andersen, 2000). Socialgruppeinddelingen er dog efterhånden forladt i dansk sociologisk og tilgrænsende forskning.⁸

I praksis er der heller ikke enighed om, hvordan baggrundsspørgsmål bør formuleres og svarkategorier i tilknytning hertil udformes.⁹ Da baggrundsspørgsmål i sagens natur varierer fra undersøgelse til undersøgelse, indeholder manualen ikke standardforslag hertil. Men ligesom andre spørgsmål bør også baggrundsspørgsmål udarbejdes i overensstemmelse med anbefalingerne i de følgende kapitler.

DATAINDSAMLINGSFORMER

Udarbejdelse af spørgeskemaer afhænger som nævnt af problemstillinger, begrebsdefinitioner og -operationaliseringer samt valg af spørgsmålstyper.

Men udformning af spørgeskemaer afhænger også af, om data indsamles ved besøgsinterview, telefoninterview eller selvbesvarelse af spørgeskemaer omdelt af postvæsenet. Angående valg af indsamlingsform fremgår metodelitteraturens væsentligste indhold af *oversigt 6* (se fx Olsen, 2005:42ff).

Trods betydelige omkostninger har *besøgsinterview* en række fordele, bl.a. fordi lange spørgeskemaer med mange forskellige – måske endda komplicerede – emner er mulige. Åbne spørgsmål kan undertiden være brugbare, selv om de er tidkrævende at bearbejde. Også synlige hjælpemidler kan bruges, fx svarkort eller vignetter. Til gengæld skal der under spørgeskemakonstruktionen tages et dobbelt hensyn, nemlig både til svarpersoner og interviewere. Det menes ofte at være en ulempe, at der på ét og samme tidspunkt skal tages hensyn til intervieweres mulighed for at læse spørgsmål højt og til svarpersoners mulighed for at forstå spørgsmål og genkalde relevante informationer.

Hertil kommer, at spørgsmål om “socialt ønskede” handlinger anbefales begrænset, fx det ikke at være kriminel eller ikke narkoman. Hyppigheden af “socialt ønsket” adfærd overvurderes nemlig ofte, når svar skal afgives til besøgsinterviewere, ligesom “socialt uønsket” adfærd undervurderes (se kapitel 6). Endelig kan interviewere og samspillet med svarpersoner fremkalde yderligere måleproblemer, hvis fx interviewere ikke kan læse spørgsmål højt uden fejl, via tonefald, kropssprog og mimik ytrer modvilje mod svarpersoner, ikke kan virke som forskeres talsmænd eller registrerer afgivne svar fejlagtigt.

Et særligt problem vedrører *computerbaserede besøgsinterview* (CAPI). Man kan ikke uden videre regne med, at et CAPI-skema fungerer på samme måde som et papirskema. Til fordelene hører, at data indsamles raskere og kan bearbejdes hurtigere. Til gengæld kan intervieweres overblik over det samlede spørgeskema gå tabt. Når spørgsmål og svarkategorier tager afsked med papir, får de så at sige et andet liv.

Især fordi *telefoninterview* er tidsbesparende og ret billige, er de meget udbredte. Som ved besøgsinterview skal spørgeskemaer udarbejdes ud fra det nævnte dobbelthensyn. Svarpersoner skal kunne forstå spørgsmål og genkalde informationer i forlængelse af dem. Samtidig skal spørgsmål formuleres, så støjfri og ubesværet oplæsning bliver mulig. Derfor bør telefoninterview gennemføres med afsæt i spørgeskemaer med korte og sprogligt enkle spørgsmål med få svarkategorier. Hertil kommer, at åbne spørgsmål frarådes.

Følsomme spørgsmål er mere brugbare ved telefoninterview end ved besøgsinterview, bl.a. på grund af svarpersoners forholdsvise navnløs-

Oversigt 6.

Fordele og ulemper ved tre dataindsamlingsformer.

	FORDELE	ULEMPER
BESØGS-INTERVIEW	<p><i>Spørgeskema</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Mange mulige temaer • Mange mulige spørgsmål • Komplicerede spørgsmål • Mulighed for åbne spørgsmål • Filterspørgsmål anvendelige • Visuelle hjælpemidler, fx udlevering af svarkort <p><i>Andre fordele</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Svarmotivation • Samarbejdsskabende • Tillidsskabende • Mulighed for svarkontrol • Rettelse af misforståelser • Evt. gruppeinterview 	<p><i>Spørgeskema</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Både hensyn til svarperson og interviewer • Spørgsmål om det "socialt ønskede" kan være problematiske • Ledende spørgsmål <p><i>Andre ulemper</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Tidkrævende • Omkostningskrævende • Geografiske begrænsninger • Relativt små stikprøver • Interviewvirkninger • Samspilsvirkninger • Mulig "udenomssnak"
TELEFON-INTERVIEW	<p><i>Spørgeskema</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Bedre end besøgsinterview ved "følsomme" spørgsmål • Filterspørgsmål anvendelige • <i>Andre fordele</i> • Relativ anonymitet • Personlig sikkerhed • Tidsbesparende • Relativt lave omkostninger • Relativt få interviewere • Store stikprøver • Stor geografisk spredning • Muligvis færre interviewer-virkninger end ved besøg 	<p><i>Spørgeskema</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Både hensyn til svarperson og interviewer • Korte spørgsmål • Sprogligt enkle spørgsmål • Åbne spørgsmål vanskelige • Få svarkategorier • Ingen visuelle hjælpemidler <p><i>Andre ulemper</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Manglende telefondækning • Manglende svarmotivation • Begrænset tid • Ufleksibelt ift. besøgsinterview • Interviewvirkninger, fx lydlig • Samspilsvirkninger
POST-SPØRGE-SKEMA	<p><i>Spørgeskema</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Kun hensyn til svarperson • Mulighed for åbne spørgsmål • Visuelle hjælpemidler • "Følsomme" spørgsmål <p><i>Andre fordele</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Tilsikret anonymitet • Tidsbesparende • Moderate omkostninger • Store stikprøver • Geografisk spredning • Valg af eget svar tempo • Ingen interviewer- eller samspilsvirkninger 	<p><i>Spørgeskema</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Fuldstændigt selvforklarende • Korte spørgsmål • Sprogligt enkle spørgsmål • Få åbne spørgsmål • Filterspørgsmål problematiske • Ingen kundskabsspørgsmål • Særlig formgivning <p><i>Andre ulemper</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Risiko for manglende svarmotivation • Relativt stort bortfald • Ingen uddybende sonderinger • Ingen kontrol af svarperson • Reduceret læsefærdighed, fx på grund af funktionel analfabetisme • Ingen mulig svarkontrol

hed. Endelig kan de samme overvejelser gøres gældende vedrørende *computerbaserede telefoninterview* (CATI) som vedrørende CAPI.

I modsætning til besøgs- og telefoninterview skal der ved udarbejdelse af *postspørgeskemaer* kun tages hensyn til den ene side, altså til svarpersoner. Derfor skal postspørgeskemaer være selvforklarende, hvilket undertiden er et problem. Her er intervieweres sproglige sonderinger – såkaldte *probes* – fx ikke mulige. Derfor frarådes lange og knudrede spørgsmål. Det er ikke specielt overraskende i betragtning af, at omkring hver tiende voksne dansker er funktionel analfabet, dvs. har problemer med at læse og forstå selv helt almindelige tekster. Hertil kommer, at mange med anden etnisk baggrund end dansk har svært ved at læse og forstå det danske sprog. I postspørgeskemaundersøgelser er det derfor særlig vigtigt at undgå vanskelige ord og formuleringer. Erfaringer viser, at mange med anden etnisk baggrund end dansk fx ikke forstår, hvad *egenskaber* eller *primære årsager* er, ligesom mange heller ikke ved, hvad det vil sige *at være fuld af liv* eller at have en *ren straffeattest*.

Nogle metodefolk konstaterer, at både følsomme spørgsmål og synlige hjælpemidler, fx vignetter, kan anvendes i postspørgeskemaer. Det første skyldes naturligvis den særlige fortrolighed, der er forbundet med besvarelse af postspørgeskemaer. Andre advarer imod anvendelse af åbne spørgsmål, ligesom det er selvindlysende, at kundskabsspørgsmål bør udelukkes, fordi man ikke kan være sikker på, at svarpersoner svarer uden hjælp.

FORSTÅELSE AF SPØRGSMÅL

Når der er taget stilling til formulering af problemstillinger, definition og operationaliseringer af begreber, afklaring og valg af spørgsmålstyper samt valg af måde, data indsamles på, begynder det praktiske arbejde med at fremstille et spørgeskema. Arbejdet handler selvsagt om at formulere gode spørgsmål og at udarbejde anvendelige spørgeskemaer. Nogle mener, at arbejdet er kunst eller håndværk – andre, at det bør være videnskab.

TOMMELFINGERREGLERS BEGRÆNSNINGER

Gode spørgsmål forudsætter anvisninger på, hvordan ord vælges, spørgsmål formuleres, svarkategorier tilføjes, og spørgeskemahelheder dannes. Store dele af metodelitteraturen peger på tommelfingerregler, der stammer fra praktisk erfaring med udarbejdelse af spørgeskemaer, og hvordan de virker, når der interviewes. Tilhængere af den slags regler opfatter udarbejdelse af spørgeskemaer som kunst eller håndværk (se fx Hansen & Andersen, 2000; Olsen, 2005:42ff).

Blandt ofte nævnte regler er, at spørgsmål skal være grammatisk enkle og i orden, fx uden brug af dobbelte nægtelser (“ikke + ikke”), kortest mulige, entydige og mundrette, men ofte uden præcise retningslinjer for, hvordan den slags regler er mulige at efterleve i praksis. Andre ofte nævnte anbefalinger angår følgende egenskaber ved spørgsmål:

- fokusering
- neutralitet
- relevans.

Det gælder ikke kun i forhold til problemstillinger, men også til svarpersoners egne erfaringer. At spørgsmål *fokuserer*, vil sige, at de kun bevæger sig langs én dimension, altså sigter mod genkaldelse af én og kun én information. Anbefalingen er altså aldrig at spørge om flere ting ad gangen. Som eksempler på problematiske spørgsmål, der kan påføre svarpersoner problemer, fordi spørgsmålene har to eller flere dimensioner, kan nævnes:

- **Er du tilfreds med din nuværende arbejdstid og dens placering?**
- **Hvor ofte går De normalt til teaterforestilling, filmforevisning, musikarrangement, på museum, udstilling og lignende?**
- **Hvor ofte kommer De normalt i foreninger, klubber til arrangementer eller andre fritidsaktiviteter?**

Nogle erhvervsaktive kan fx være ganske tilfredse med deres arbejdstid, men utilfredse med dens placering, fx i forbindelse med udførelse af nat-arbejde. Eller svarpersoner kan blive usikre på, hvad de skal svare, hvis de går jævnligt i teateret, aldrig i biografen og en gang imellem til koncerter. Det sidste eksempel er særlig problematisk, fordi det flerdimensionelle udtryk “andre fritidsaktiviteter” kan være alskens aktiviteter mellem himmel og jord.

Hvad *neutrale spørgsmål* angår, er de balancerede og tilskynder ikke svarpersoner til bestemte besvarelser. Anbefalingen er selvindlysende, grænsende til banal, men afspejles desværre ikke altid i danske spørgeske-maundersøgelse. Eftersom ikke alle har afsluttet en erhvervsuddannelse, har forventninger til et projektforsøb eller har tænkt over, hvorfor de und-lader at udføre frivilligt arbejde, er følgende spørgsmål ikke fuldstændig neutrale:

- **Hvilken afsluttet erhvervsuddannelse har du?**
- **Levede projektet op til de forventninger, De havde på forhånd?**
- **Hvad afholder dig fra at udføre frivilligt, ulønnet arbejde?**

Med hensyn til spørgsmåls *relevans* er en gennemgående anbefaling ude-lukkende at spørge svarpersoner om førstehåndsoplevelser. Svarpersoner skal med andre ord have egne erfaringer med, hvad de bliver bedt om at

besvare. Ikke alle har fx bil, er kristne, holder ferie eller har personlige problemer. Den slags uhensigtsmæssigheder kan løses ved at stille såkaldte *filterspørgsmål*. Det er spørgsmål, der så at sige gelejder svarpersoner videre til næste relevante spørgsmål, fx: “Har De bil?”, eller “Har De nogensinde personlige problemer?”.

- **Hvornår reparerede de sidst familiens bil?**
- **Hvor meget betyder den kristne tro for dig – intet, kun lidt, en del eller meget?**
- **Er det sket inden for det sidste år, at De ikke har haft råd til at holde ferie?**
- **Hvis De har personlige problemer, kan De så tale med nogen af Deres venner eller familie om det?**

Endelig handler relevans også om, at spørgsmål ikke indeholder virkelighedsfjerne antagelser, fx om at svarpersoner gør noget “normalt” eller menes at opfatte bestemte befolkningsgrupper på en bestemt måde. Ikke alle drikker alkohol regelmæssigt eller taler regelbundet i telefon med deres børn, ligesom ikke alle medarbejdere på en virksomhed nødvendigvis har samme holdninger, eller alle arbejdsløse, folkepensionister og syge har behov for samme omfang af støtte. Blandt andet derfor vil følgende spørgsmål kunne volde problemer:

- **Hvor meget øl, vin eller spiritus drikker De sædvanligvis om ugen?**
- **Hvor ofte taler De normalt i telefon med et eller flere af Deres børn/Deres barn?**
- **Er holdningen på virksomheden/arbejdspladsen positiv, negativ eller neutral over for, at medarbejdere på virksomheden, der får nedsat arbejdsevne, fastholdes i beskæftigelse?**
- **Synes De, den støtte, man giver til arbejdsløse, folkepensionister og til personer under sygdom, er for lille, passende eller for stor?**

Hvad svarkategorier angår, er der ikke enighed om, hvor ofte de bør anvendes, og hvor mange af dem der bør følge i spørgsmåls kølvand. Trods forskellige opfattelser er spørgsmål dog normalt helt eller delvist lukkede, dvs. med to eller flere svarkategorier, der skal virke som udtømmende, balancerede og gensidigt udelukkende forlængelser af spørgsmål. Lukkede spørgsmål er bl.a. populære, fordi de ikke kræver efterkodning og er ret lette at bearbejde. Med hensyn til spørgeskemahelheder peger mange på, at

spørgsmål bør grupperes efter samhørende emner, bl.a. for at fremme svarpersoners svarmotivation.

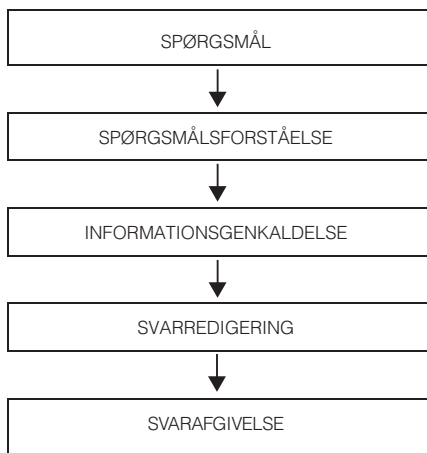
Trods visse tommelfingerreglers anvendelighed rejser nogle af dem flere problemer, end de løser. Det er fx aldrig lykkedes nogen – heller ikke denne manuals forfatter – at udarbejde en udtømmende liste med regler for gode spørgsmål, der forebygger måleproblemer 100 pct. Nogle regler er der ikke enighed om, mens andre virker besnærende, fordi de forekommer så rigtige. Anbefalingen af entydige spørgsmål er fx indlysende, men vanskelig at fuldbyrde og kan komme i konflikt med et ønske om korte spørgsmål, da blot nogenlunde præcise spørgsmål ofte kræver flere ord. Det er derfor usikkert, om den bedste måde at mindske spørgsmåls tve-tydighed på er korthed og enkelhed. Også anbefalingen af tematiske spørgeblokke synes nærliggende, men kan føre til uønskede konteksteffekter (uddybende, se kapitel 5).

Der er derfor gode grunde til så vidt muligt at videnskabeliggøre indsamling af data. Ikke uden respekt for kunst og håndværk bør *noget* tilføjes, hvis måleproblemer skal forebygges virkelig effektivt. Hvad det handler om, er at forankre udarbejdelse af spørgeskemaer i forskningsresultater, fx ved at drage nytte af sprogvidenskab. Der peges på, at standardiseret – dvs. ensartet eller homogen – indsamling af data er vanskelig eller umulig, fordi den altid bygger på svarpersoners særlige arbejde. Ved at sætte fokus på arbejdet er ærindet at aflaste svarpersoners frivillige arbejde og at reducere måleproblemer (se fx Olsen, 2005:61ff). I forenklet form har det krævende arbejde, som svarpersoner udfører, en række faser, som vises i *oversigt 7*.

Svarpersoners forståelse af ord, spørgsmål og svarkategorier har i visse tilfælde vist sig at skabe måleproblemer, der kan true spørgeskemaundersøgelseres lukkede logik. Den slags undersøgelser bevæger sig som nævnt ad et spor, hvor begrebslig mening skabes på forhånd. Men når enkelte ord, hele spørgsmål og svarkategorier ikke forstås på samme måde af svarpersoner, anfægtes den lukkede logik. Selv tilsyneladende ubetydelige sproglige ændringer kan føre til markant forskellige svar og svarfordelinger (se fx Olsen, 2001). Det gælder navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål, der i almindelighed er mere følsomme for blot hårfine sproglige justeringer end faktuelle.

Oversigt 7.

Svarpersoners arbejdsopgaver.

FORSTÅELSE AF ENKELTE ORD

Hvad selv det simpleste ord “egentlig” betyder, er ofte usikkert. Ord er ikke etiketter, der henviser entydigt til genstande, handlinger eller kvaliteter. Stort set alle danske ord er mangetydige, nogle mere end andre. Ord har *betydningsvidde*, dvs. at de forstås forskelligt af svarpersoner. Det kan føre til statistiske svarforskelle, der ikke er virkelige forskelle. Til forebyggelse af måleproblemer og aflastning af svarpersoners arbejde er det derfor vigtigt, at ords betydningsvidde er mindst mulig. Da ords endelige betydning altid er svarpersoners egne og ikke nødvendigvis svarer til spørgeskemakonstruktørens forståelse af ord, er det sjældent – om nogensinde – muligt at formulere spørgsmål med ord helt uden betydningsvidde.

Måleproblemer opstår ikke kun ved anvendelse af vanskelige og sjældne ord, men også når det handler om brug af hverdagsord. Hvad vil det fx sige at gå i *skole*, at have en husstand med et bestemt antal *værelser*, at have *børn*, at have et godt *helbred*, at føle sig *stresset*, at have *underordnede*, at ens arbejdsindsats *værdsættes*, at *kende* naboer, at læse *avis*, at dyrke *motion*, at gå til *koncert*, at være *interesseret* i billedkunst, at diskutere *politik* med andre, at være tilfreds med det danske *demokrati* eller at være *stolt* over at være dansker?¹⁰ Er skoler fx også sociale højskoler, værelser dagligstuer, børn kun eget biologisk afkom, helbred også psykisk, stress også korporlig udmattelse, underordnede også ansatte, hvis arbejdsindhold andre ikke kan bestemme, værdsættelse blotte fornemmelser, kendskab til naboer at

kende deres navn og adresse, aviser også ugeaviser, motion også tilfældige gå- og cykelture, koncerter også under Guds himmel, interesse blot en følelse uden interesseret adfærd, politik også rygepolitik, demokrati også lokalpolitik og stolthed andet end blot at være tilfreds med noget?

Ords betydning kan mindskes ved anvendelse af forskellige fremgangsmåder. Betydningsvidde kan begrænses, og svarpersoners arbejde lettes ved så vidt muligt at bruge:

- henvisende ord
- ord uden eller med få bibetydninger
- ord, som de fleste kender og bruger
- ord med få bogstaver.

Hvis dette ikke er muligt eller tilstrækkeligt, kommer uddybende sproglige vink på tale, fx viddebegrænsende definitioner, forklaringer eller eksempler.

Som nogle af eksemplerne viser, er ords eventuelle henvisninger ikke nødvendigvis entydige. Ikke desto mindre refererer *henvisende ord* til konkrete fænomener i den ydre virkelighed, fx *værelse* og *skole* modsat *demokrati* og *stolthed*, der er u håndgribelige. Da henvisende ord normalt har mindre betydningsvidde end andre, bør de så vidt muligt anvendes. Navnlig ord, der muliggør nogenlunde nøjagtige forestillingsbilleder, er at foretrække. Det kan fx være noget, der uden videre ville kunne tegnes. Tænk fx på spørgsmålet:

- **Er De i det store og hele tilfreds, nogenlunde tilfreds, ikke særlig tilfreds eller utilfreds med den måde, demokratiet fungerer på i Danmark?**

Hvis den, der har formuleret det, har Folketingets og regeringens virkemåde i tankerne, er det tilrådeligt at erstatte demokrati med *folketing* og *regering*, som selv de fleste skolebørn ville kunne tegne. Spørgsmålet ville i så fald blive: "Hvor tilfreds eller utilfreds er De med den måde, Folketinget og regeringen fungerer på?". I modsat fald lægger svarpersoner hovederne i blød og tænker på alt mellem himmel og jord, når de hører ordet demokrati, fx Grundloven, valgeregler, folkelig deltagelse, ytringsfrihed, nærdemokrati, medbestemmelse, demonstrationer og andre protestmuligheder, sundhedsvæsen og sociale sikkerhedsnet (se Olsen, 2001, bd. I:209). At finde passende henvisende erstatningsord garanterer imidlertid ikke uproblematiske målinger, fordi også den slags ord har betydningsvidde.

Et andet eksempel på ord, hvis henvisning til konkrete fænomener i den ydre virkelighed er flydende, er *handicappede*. Ingen ville kunne tegne handicappede i almindelighed, hvorimod mange konkrete handicappede kan afbildes. Tænk fx på følgende spørgsmål:

- **Har virksomheden for tiden ansat én eller flere handicappede?**

Hvis spørgsmålet omhandler handicappede i almindelighed, kan det stride imod spørgeskemaundersøgelsers lukkede logik, fordi ordet handicap ikke henviser til noget blot nogenlunde entydigt. Logikken åbner sig i og med, at svarpersoner vil have vidt forskellige afgrænsninger af handicap. Hvis der derimod spørges, om virksomheden fx har ansat blinde, døve, kørestolsbrugere, stammere, spastikere eller evnesvage, mindskes handicaps betydningsvidde.

Ingen kan hindre svarpersoner i at knytte *bibetydninger* til bestemte ord. Tænk fx på ordet barn, der som bekendt er en person, som ikke er voksen. Ordet kan imidlertid have bitoner, fx *mors lille skat*, *pusling*, *skarn* eller *møgunge*. Den slags toner kan fx være bestemt af personlige eller kulturelle forhold og spiller undertiden en afgørende rolle for afgivne svar.

Nogle ord tillægges flere mulige bibetydninger end andre, enkelte muligvis slet ingen, fx ordet *årstal*. Jo flere bibetydninger eller bitoner, svarpersoner tildeler ord, desto større er risikoen for problematiske målinger. Derfor bør den slags ord så vidt muligt undgås. Eksempelvis er *graviditetsafbrydelse* formodentlig et mere neutralt ord end *abort*, der igen er mere neutralt end *fosterfordrivelse*. Dybest set henviser de tre ord til samme biologiske fænomen, men fører ikke nødvendigvis til samme svar. Derfor er følgende version nok bedst:

- **Bør enhver kvinde, der er gravid med et handicappet foster, altid have ret til at få afbrudt graviditeten, hvis hun ønsker det, og hvis det ikke er for sent?**

Et andet eksempel er ikke at *tillade* noget, fx racistiske foreninger og organisationer, i forhold til at *forbyde* det. Her er det første ord efter alt at dømme at foretrække, fordi *forbudt* er mere negativt ladet end det ikke at *tillade*. Ved offentlige skiltninger, fx i busser og tog, bruges formuleringen *ikke tilladt* da også oftere end *forbudt*.

Undertiden er ord så negativt ladede, at de bidrager til at skævvride afgivne svar. Det gælder fx ordene *ekstremist* og *vælde* (med magt), der

bør erstattes med mindre negativt ladede ord, fx *yderliggående* og *afsætte*.¹¹ Det gælder altså om at bruge ord, der i mindst muligt omfang fører til svar og svarfordelinger, som skyldes forskellig forståelse af ord, da det jo som regel ikke er det, forskere eller andre ønsker at måle.

Yderligere anbefalinger er *hyppigt anvendte ord og korte ord*. At et bestemt ord anvendes ofte af mange mennesker medfører ikke nødvendigvis, at ordet har begrænset betydningsvidde. Men alt andet lige forholder det sig sådan, at ord med stor udbredelse er at foretrække. Således kan i alt fald de fire første af ordene *position*, *korruption*, *kronisk*, *avancement*, *juridisk*, *psykiatrisk* og *andelskrone*, hvoraf i al fald de fire første umiddelbart erstattes af *placering*, *bestikkelse*, *vedvarende* og *forfremmelse*, mens de øvrige kræver forklaring.¹²

Ligesom ofte anvendte ord alt andet lige har mindre betydningsvidde end mere sjældne ord, gælder tillige, at ord med så få bogstaver som muligt er at foretrække, fx ordene *rum*, *job* og *ordning* i stedet for *værelse*, *erhvervsarbejde* og *foranstaltning*. Korte ord er også lettere at fastholde i arbejdshukommelsen, før spørgsmål besvares.

Hvis et ords betydning er vid, bør det *erstattes med et ord med mindre vidde*. Der findes muligvis et kortere og oftere anvendt ord eller et ord med færre mulige bibetydninger. Men da udskiftning af ét ord med et andet ofte er vanskelig, kan det være nødvendigt at definere, forklare eller eksemplificere ord. Det kan ske ved enten at ændre spørgsmål eller ved hjælp af efterfølgende sproglig uddybning. Som eksempler på uddybninger, der bidrager til at præcisere ords betydning – *erhvervsuddannelse*, *helbredstilstand* og *reinkarnation* – kan nævnes:

- **Har De fuldført en erhvervsuddannelse efter Deres skolegang, altså en uddannelse, der sigter mod at få arbejde og tjene penge?**
- **Hvordan vil De vurdere Deres nuværende helbredstilstand som helhed, dvs. både kropsligt og psykisk?**
- **Tror De på reinkarnation, det vil sige, at sjælen efter døden får et nyt liv i et andet legeme?**

Præciseringer placeres normalt i kursiverede parenteser umiddelbart efter spørgsmål. Hvis de skal mindske ords betydningsvidde, er det selvsagt vigtigt, at de læses af eller op for svarpersoner. Hvis det overlades til interviewere at skønne, hvornår forklaringer eller eksempler er nødvendige, kan yderligere måleproblemer blive resultatet. Bemærk fx følgende vellykkede præciseringer af *skole*, *motion* og *koncert*:

- **Hvor mange forskellige skoler har De gået på i løbet af Deres skolegang?** (*Med skoler menes børnehaveklasse, folkeskole, privatskole, gymnasium, HF, HHX og HTX*)
- **Hvor mange timer om ugen dyrker De motion?** (*Regn også gåture, cykelture og lignende med*)
- **Hvor mange gange har De været til koncert inden for det sidste år?** (*Indendørs eller udendørs, gratis eller mod betaling, fx koncertsal, kirke, skole, gymnasium, spillested, friluftscene eller lignende*)

Et særligt problem er anvendelse af såkaldte *kvantificerende adverbier*, fx *ofte*, *jævnligt* og *sjældent*.¹³ Ved besvarelse af faktuelle spørgsmål kan brug af den slags adverbier føre til særlige måleproblemer. Hvis nogen fx spørger, om man læser én eller flere aviser jævnligt, og en svarperson svarer: "Nej, det er sjældent", er der tale om brug af kvantificerende adverbier, der almindeligvis forstås forskelligt. Nogle yderligere eksempler:

- **Har De ofte overarbejde?**
- **Går De ofte i kirke/til bøn eller tilsvarende?**
(*Se bort fra handlinger i forbindelse med barnedåb, bryllup og begravelse*)
- **Bruger De regelmæssigt en del af Deres fritid til uden betaling:**
 - **At besøge syge/ældre?**
 - **At hjælpe naboer?**
 - **At passe børnebørn?**
- **Går De regelmæssigt til tandlæge?**

Ved at spørge svarpersoner om, hvad *ofte* eller *regelmæssigt* vil sige, findes betydelige forståelsesforskelle. *Ofte* kan fx være "altid", "flere gange om dagen", "mindst én gang hver dag", "næsten hver dag", "flere gange om ugen", "flere gange om måneden", "af og til" eller "sometider". *Regelmæssigt* er med bestemte mellemrum, der kan variere markant fra svarperson til svarperson. Derfor anbefales moderat brug af *uforklarede* kvantificerende adverbier. Det gælder navnlig deres anvendelse som svarkategorier. Hvis det derimod tydeliggøres, hvad sådanne biord betyder, er de anvendelige, fx som i følgende spørgsmål:

- **Er De i Deres arbejde ofte udsat for nogle af følgende forhold?**
Med ofte mener jeg mere end to dage om ugen (spørgsmål om rystelser og vibrationer).

Endelig er anvendelse af kvantificerende adverbier naturligvis heller ikke problematisk i forbindelse med fx spørgsmål af typen “Hvor ofte gør De det og det?”, hvis sådanne spørgsmål efterfølges af svarkategorier, der tydeliggør, hvad ofte er, fx dagligt, ugentligt etc.

FORSTÅELSE AF HELE SPØRGSMÅL

Svarpersoners forståelse af spørgsmål er én væsentlig årsag til, at data skævvrides (se fx Olsen, 2005:64ff). Det gælder som nævnt ikke mindst holdningsspørgsmål. Selv om mange måske tror det, sikrer brug af hverdagsprog ikke uproblematisk målinger. Uanset bestræbelser i retning af entydighed kan spørgsmål næsten altid forstås på flere måder. Det er derfor urealistisk at kræve, at alle svarpersoner forstår spørgsmål på nøjagtig samme måde.

Erfaringsbaserede tommelfingerregler, der går ud på, at spørgsmål bør være enkle, så entydige som muligt og sammensat af færrest mulige ord, kan virke besnærende, men er ikke nødvendigvis rigtige. Og de er i al fald vanskelige at leve op til. Tilsigtet entydighed kan kræve anvendelse af yderligere ord, der gør spørgsmål mindre enkle. Hvad det derfor handler om, er, at:

- overveje spørgsmåls grammatiske orden
- afveje spørgsmåls betydningsvidde i forhold til antal ord.

Vigtigst er reduktion af betydningsvidde, så forskere og andre ikke måler svarpersoners forståelse af spørgsmål, men virkelige tilstande, handlinger eller holdninger (se nedenfor).

Som alle sætninger har også spørgende sætninger både *grammatisk struktur* og betydning. Hvad det første angår, bør spørgsmål være grammatisk enkle og korrekte.¹⁴ Ved formulering af spørgsmål bør sammenhænge mellem grammatik og betydningsvidde overvejes, bl.a. fordi måden at opbygge spørgsmål på kan ændre deres betydning. Desuden kan også måden, svarpersoner genkalder informationer på, påvirkes af grammatisk orden. Det er fx ikke sikkert, at følgende to tilsyneladende identiske spørgsmål har samme betydning for alle svarpersoner, bl.a. fordi fremrykningen af “mennesker” eller “samfundsforhold” kan antyde, at én af de to er særlig skyldige:

- **Mennesker er i højere grad end samfundsforhold skyld i forbrydelser og lovløshed.**
- **Samfundsforhold er i højere grad end mennesker skyld i lovløshed og forbrydelser.**

Trods det ønskelige i grammatisk enkelhed er det vigtigste at *reducere betydningsvidde*. Det gælder fx spørgsmålene nedenfor. Hvad vil det sige at have det *økonomisk svært*? Hvad er egentlig en *alvorlig eller langvarig sygdom*? Hvad er en *normal dag*? Hvad er det at *dyrke motion*? Hvad er *større reparationer*? Er *sidste år* seneste kalenderår? Hvad betyder det at *være interesseret* i at gøre en indsats for *bestemte mennesker*? Hvad vil det sige at tale om *politiske forhold*? Hvad er *nære venner*? Er *sundhedsvæsenet* det offentlige sundhedsvæsen eller måske kun hospitalsvæsenet? Er *nære pårørende* andet end elskede familiemedlemmer?

- **Havde Deres familie det økonomisk svært, mens De boede hjemme?**
- **Havde De eller nogen i Deres nærmeste familie en alvorlig eller langvarig sygdom under Deres opvækst?**
- **Hvor meget TV ser De på en normal dag?**
- **Dyrker De motion?**
- **Er De for tiden selv i gang med større reparationer på Deres bolig eller på Deres fritidshus?**
- **Er De interesseret i at gøre en indsats til fordel for bestemte mennesker?**
- **Når De er sammen med Deres venner, sker det så ofte, nu og da eller aldrig, at De taler om politiske forhold?**
- **Hvor mange nære venner har du for tiden?**
- **Hvordan vurderer De i almindelighed Deres muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling af Dem selv og Deres nære pårørende?**

Én måde, betydningsvidde kan mindskes på, er at begrænse ords betydningsvidde ved at følge de tidligere nævnte anbefalinger. Reduktion af ords betydningsvidde er ét vigtigt bidrag til også at begrænse spørgsmåls vidde. Det er en nærliggende antagelse, at ords betydningsvidde er mere afgørende for spørgsmåls betydningsvidde end antal ord. Men da der findes ordrige spørgsmål med begrænset betydningsvidde og omvendt ordfattige spørgsmål med stor betydningsvidde, er der ikke entydige sammenhænge

mellem spørgsmåls betydningsvidde og deres længde. Spørgsmål med få ord kan være uden eller med begrænset betydningsvidde, fx:

- **Hvilket år er De født?**
- **Har De farve-tv?**

Men at spørgsmål med kun få ord ikke altid har begrænset betydningsvidde, fremgår af følgende eksempler. Ikke alle ved fx, hvad det vil sige at have fuldført en erhvervsuddannelse, ligesom opfattelserne af, hvad det vil sige at arbejde meget hurtigt, kan være særdeles forskellige:

- **Har De fuldført en erhvervsuddannelse?**
- **Er det nødvendigt at arbejde meget hurtigt?**
- **Hvordan er Deres beskæftigelsesmuligheder de næste fem år?**
- **Tager de ansatte hensyn til hinanden i arbejdet?**

Af og til kan ordrige spørgsmål eller tydeliggørende sproglige vink derfor være nødvendige. Gøres der fx i et spørgsmål brug af ord med stor betydningsvidde, er en oversættelse af ord og ordforbindelser nødvendig. Det kræver som nævnt ofte flere ord. Det kan være flere ord i selve spørgsmålet eller i form af efterfølgende sproglige fingerpeg som fx i et tidligere eksempel:

- **Havde De eller nogen i Deres nærmeste familie en alvorlig eller langvarig sygdom under Deres opvækst?**
(Langvarig er mindst ét år. Alvorlig sygdom betyder at være væsentligt handicappet i forhold til normalt arbejde i og uden for hjemmet samt undervisning. Nærmeste familie er far, mor og søskende.)

Hvis der udelukkende skal tages hensyn til svarpersoners arbejdshukommelse, er der behov for korte spørgsmål indeholdende ord med færrest mulig bogstaver. Det gælder navnlig ved besøgs- og telefoninterview. Hensynet til korte spørgsmål må imidlertid altid vejes op imod andre mere tungtvejende hensyn. Det gælder ikke mindst reduktion af spørgsmåls betydningsvidde. Det er derfor langt fra en selvfølge, at spørgsmål altid bør være så korte som muligt. Desuden kan lange spørgsmål undertiden være at foretrække af hensyn til genkaldelse af ønskede informationer. I *oversigt 8* vises eksempler på afvejninger mellem betydningsvidde og antal ord.

Oversigt 8.

Afvejning af betydningsvidde og antal ord.

OPRINDELIG FORMULERING	ÆNDRET FORMULERING
Hvor længe har De levet i parforhold?	Hvor mange år har De i alt boet sammen med en ægtefælle eller samlever, når De også medregner eventuelle tidligere samlevere?
Hvor lang er Deres normale ugentlige arbejdstid, inklusive eventuel bibeskæftigelse?	Hvis De tænker på Deres faktiske arbejdstid, som den er for tiden, hvor lang er den så i gennemsnit pr. uge? De bedes medregne eventuelt overarbejde og lønnet bibeskæftigelse.
Føler De i almindelighed, at Deres arbejdsindsats værdsættes af Deres nærmeste kolleger?	I hvor høj grad føler De, at Deres arbejdsindsats bliver værdsat af dem, De arbejder mest sammen med? <i>(Værdsættelse kan fx være skulderklap, hensyntagen, respekt og interesse for éns arbejde o.l.)</i>
Hvor mange forskellige skoler har De gået på i løbet af Deres skolegang?	Hvor mange forskellige skoler har De gået på i løbet af Deres skolegang? <i>(Med skoler menes kun børnehaveklasse, folkeskole, privatskole, gymnasium, HF, HHX og HTX)</i>
Hvor mange værelser har Deres bolig i alt (bortset fra køkken, bad/toilet, entré, kælder og loftsrum)?	Hvor mange opholds- og soverum har Deres bolig i alt, når De ser bort fra køkken, bad/toilet, entré, kælder og loftsrum?
Er De interesseret i billedkunst?	Hvor interesseret er De for tiden i maleri, skulptur, grafik, akvarel eller anden billedkunst? <i>(At være interesseret kan fx betyde, at man nyder at se på billeder, går på udstillinger, læser eller ser tv om billedkunst)</i>
Howdan vurderer De i almindelighed Deres muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres nære pårørende?	Hvor gode eller dårlige er Deres muligheder for at påvirke det offentlige sundhedsvæsenes behandling af Dem selv eller Deres familie? <i>(Fx ved at tale med læger eller tandlæger, ved blot at være til stede eller ved skriftlig henvendelse)</i>
Howdan vil De vurdere Deres nuværende helbredstilstand i almindelighed?	Hvor god eller dårlig er Deres nuværende helbredstilstand som helhed, altså både kropsligt og psykisk (mentalt)?
Hvornår gik De sidst til et møde om politik?	Hvornår var De sidst til et politisk møde med eller uden politikere? <i>(Fx et vælgermøde, partimøde, kommunalpolitisk møde, fagforeningspolitisk møde, socialpolitisk eller kulturpolitisk møde)</i>
Hvad mener De om følgende påstande: Det offentlige bør betale mere til kulturelle tilbud [én af flere påstande om offentlige udgifter]?	Hvad mener De om følgende påstande: Det offentlige bør betale mere til kulturelle tilbud? <i>(Fx til biblioteker, beboerhuse, billedkunst eller levende musik)</i>

FORSTÅELSE AF SVARKATEGORIER

Spørgsmål efterfølges stort set altid af svarkategorier og kaldes da lukkede. Udarbejdelse af svarkategorier rejser adskillige spørgsmål, hvoraf de vigtigste er:

- valg af lukkede eller åbne spørgsmål
- udtømmende og balancerede svarkategorier
- gensidigt udelukkende svarkategorier
- svarkategorier som naturlige spørgsmålsforlængelser
- svarkategorier og spørgsmåls betydningsvidde.

Da spørgsmål uden svarkategorier strider mod spørgeskemaundersøgelsers lukkede logik, kræver de særlig begrundelse. Åbne spørgsmål kan fx være:

- **Hvad er Deres stilling mere præcist?** (supplement til lukket spørgsmål)
- **Hvad er de tre dårligste ting ved det nuværende danske sundhedsvæsen?**
- **Hvis De skulle fortælle et barn, der ikke ved, hvad det er at være handicappet, hvordan ville De så forklare det?**

Svarkategorier bør som nævnt være udtømmende og som hovedregel gensidigt udelukkende forlængelser af spørgsmål. Hvis det er umuligt at gøre svarkategorier udtømmende, inkluderer de undertiden en ukendt "andet"-kategori. Det kan fx være et spørgsmål om skoleuddannelse med en række oplyste uddannelser efterfulgt af kategorien "andet". Eller det kan være en række mulige hovedårsager til at have trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet efterfulgt af "anden årsag". På den måde bliver spørgsmål kun *delvist lukkede*:

- **Hvilken skoleuddannelse har De?**

Under 7 års skolegang	☐	1
8 års skolegang	☐	2
9-10 års skolegang	☐	3
Student-, HF-eksamen (inkl. HHX, HTX)	☐	4
Anden (herunder udenlandsk skole)	☐	5

Hvis svarpersoner fx spørges, om De ejer eller lejer deres bolig, og kun får tilbudt svarmulighederne “ejer” og “lejer”, bliver det usikkert, hvad beboere i andelsboliger, ældreboliger eller plejehjem skal svare. Eller hvis et spørgsmål handler om to ansøgere, der er lige kvalificerede til samme stilling, hvoraf den ene er flygtning/indvandrer, mens den anden er født og opvokset i Danmark, og svarpersoner skal tage stilling til, hvem der skal have stillingen, kan det for nogle blive uklart, hvordan svar af typen “det kommer an på” skal registreres, når svarkategorierne er “danskeren”, “flygtningen/indvandrerens” og “ved ikke”.

I andre tilfælde udelukker svarkategorier ikke hinanden, hvor de burde gøre det. Det gælder fx, når der spørges “Hvor mange dage om ugen drikker De i almindelighed alkohol?”, og kategorierne bl.a. er “de fleste dage” og “5-6 dage om ugen”. Enkelte gange sker det desværre også, at talmæssige svarkategorier lapper ind over hinanden, fx “20-30 år” og “30-40 år”.

I atter andre tilfælde bør hovedreglen om gensidigt udelukkende svarkategorier fraviges. Det gælder fx, når svarpersoner spørges om, hvorvidt de har givet penge eller betalt kontingent til visse foreninger eller organisationer og kun tildeles mulighed for *enten* at svare “bidrag/gaver” eller “kontingent”. Tilsvarende gælder, når svarpersoner spørges om, hvem der *for det meste* tager sig af rengøring, og gensidigt udelukkende svarmuligheder fx er svarpersonen, dennes ægtefælle eller hjemmehjælpen. Det er som bekendt muligt for beboere i en husstand at dele rengøring og andet husarbejde nogenlunde ligeligt mellem sig.

Ud over at være udtømmende og som hovedregel gensidigt udelukkende skal svarkategorier virke som sprogligt naturlige *spørgsmålsforlængelser*, der ikke bidrager til at overraske eller forvirre svarpersoner. Læs fx følgende spørgsmål:

- **Kan De selv bestemme, på hvilken måde De vil udføre de opgaver, De skal løse?**

Her virker kategorierne “i høj grad”, “i nogen grad” og “i ringe grad/slet ikke” ikke som naturlige forlængelser, da spørgsmålet umiddelbart lægger op til ja/nej-svar. Med disse svarkategorier burde spørgsmålet være: “I hvor høj grad kan De selv bestemme ...?”. Tilsvarende gælder “Er der et godt samarbejde mellem Dem og Deres kolleger?” med “altid”, “ofte”, “sometider”, “sjældent” og “aldrig/næsten aldrig” som uventede kategorier.

I tilknytning til holdningsspørgsmål gælder endelig, at svarkategorier altid bør være *balancerede*, så alle opfattelser tildeles mulighed for at komme til orde, fx fra “meget tilfreds” til “meget utilfreds” eller fra “meget enig” til “meget uenig”.¹⁵ Anbefalingens begrundelse er indlysende, fordi særlige holdninger ikke bør begunstiges og andre søges holdt tilbage.

Den slags formelle eller tekniske krav til svarkategorier skal altid være opfyldt. Men ikke nok med det. Svarkategorier tjener nemlig ikke kun til at registrere svar, men er også med til at afgøre, hvordan svarpersoner udfører deres frivillige arbejde. Derfor bør svarkategorier om muligt bidrage til at *mindke spørgsmåls betydningsvidde*. Når kategorier gør det, aflastes svarpersoner, og måleproblemer forebygges. Betydningsvidde kan dog kun reduceres, hvis svarpersoner gøres bekendt med svarkategorierne, hvilket sker forholdsvis sjældent i danske spørgeskemaundersøgelser. Det gælder dog ikke postspørgeskemaundersøgelser, hvor svarpersoner naturligvis kender svarkategorierne. Undertiden er svarkategorier en del af spørgsmål, fx:

- **Nogle mennesker ændrer senere i livet mening om beslutninger, som de i sin tid har truffet. I lyset af, hvad De nu ved, mener De da, at De, når De tænker på Deres erhvervsuddannelse, ville have taget: Den samme erhvervsuddannelse? En kortere erhvervsuddannelse? En længere erhvervsuddannelse? En anden uddannelse af samme længde?**
- **Mener du, at det offentlige bruger mange penge, passende eller for få penge på kontanthjælp til den enkelte?**

I de mange tilfælde, hvor svarpersoner ikke kender svarkategorierne, er spørgsmål åbne set fra svarpersoners synsvinkel. Men selv, når svarpersoner gøres bekendt med svarkategorier, bidrager de i mange tilfælde ikke til mindsket betydningsvidde. Det gælder fx “ja/nej”-kategorier, kategorier i form af tal, de nævnte kvantificerende adverbier samt “ved ikke”-kategorier.¹⁶ Betydningsneutrale svarkategorier tilbyder ikke yderligere informationer. Svarkategorier har tværtimod ofte i sig selv stor betydningsvidde, der øger antallet af forståelser eller skaber svarusikkerhed. Hertil kommer, at betydningsneutrale kategorier undertiden irriterer svarpersoner. Det gælder fx “ja/nej”-kategorier, der kan opleves som for grove i forhold til virkeligheden.

Hvis svarkategorier skal mindske spørgsmåls betydningsvidde, bør de tilføje tydeliggørende oplysninger og dermed lede svarpersoner i øn-

skedeforståelsesretninger. Det anbefales derfor at fremme betydningssammenhænge mellem spørgsmål og svarkategorier, hvilket bl.a. kræver, at ord, der bruges som svarkategorier, har mindst mulig betydningsvidde.¹⁷ Hvis der fx spørges:

- **Har De inden for det sidste år gjort noget for at opnå en bedre behandling af Dem selv eller Deres pårørende?**

og svarmulighederne er ja/nej, fremmes betydningssammenhænge ikke. Hvis spørgsmålet derimod omformuleres til “Har De inden for de sidste 12 måneder gjort noget af det, jeg nu nævner, for at nogen i Deres familie skulle få en bedre behandling af det offentlige sundhedsvæsen?” og fx efterfølges af “klaget skriftligt”, “klaget mundtligt”, “foreslået bedre behandling”, “ringet til læge/tandlæge” og “gjort noget andet”, bliver spørgsmålet klarere. Samtidig bidrager svarkategorierne til at gøre det tydeligt, hvad det vil sige at *have gjort noget*. Tilsvarende gælder et spørgsmål om faste fritidsinteresser, der dyrkes på bestemte ugedage og tidspunkter, hvis spørgsmålet fx efterfølges af kategorier af typen “aftenskoleundervisning”, “motionerer/dyrker sport”, “kortspil”, “synger i kor/orkester”, “spiller et instrument”, “amatørteater” og “foreningsmøder”.

GENKALDELSE AF INFORMATIONER

At fremme svarpersoners forståelse af spørgsmål og svarkategorier bidrager til at tydeliggøre informationer, som svarpersoner skal genkalde sig og er derfor i sig selv vigtige aflastninger af genkaldelse. Forskning om svarpersoners genkaldelse af informationer sætter bl.a. fokus på:

- arbejds- og langtidshukommelse
- aktivering af relevant hukommelse
- forebyggelse af glemsel
- fejldateringer
- magelig “genkaldelse” af informationer
- andre genkaldelsesaflastninger.

Gode spørgeskemaer forudsætter, at forskere, udredere og andre tilegner sig grundlæggende viden om, hvordan den menneskelige hukommelse fungerer, og dermed om, hvad der med rimelighed kan forventes af svarpersoner. Der er grænser for, hvad mennesker kan huske.

AFLASTNING AF ARBEJDSHUKOMMELSE

En væsentlig sondring går mellem arbejds- og langtidshukommelse. Mens arbejds- hukommelse er evne til umiddelbart at tilegne sig informationer og

at holde dem kortvarigt levende i hukommelsen, er langtidshukommelse vedvarende tilegnede informationer. De fleste kender arbejdshukommelsens klare begrænsninger, fx når man lige har læst et telefonnummer, der skal tastes. Uden at *memorere*, dvs. gentage spørgsmål for sig selv, kan der normalt ikke i arbejdshukommelsen forblive informationer i mere end omkring et halvt minut.

Sondringen mellem arbejds- og langtidshukommelse er vigtig, når spørgeskemaer udarbejdes. Mens en rimeligt fungerende langtidshukommelse er nødvendig, hvis svarpersoner skal være i stand til at genkalde informationer, er arbejdshukommelse en forudsætning i selve interview-situationen. Hvis svarpersoner overhører eller ikke husker spørgsmål eller svarkategorier, som de netop har hørt, men ikke desto mindre svarer, kan det føre til måleproblemer. Sondringen er særlig relevant, når data indsamles ved besøgs- eller telefoninterview, mens deltagere i postspørgeskemaundersøgelser har mulighed for at læse spørgeskemaet flere gange.

Forskere og andre bør ved formulering af spørgsmål og svarkategorier overveje og forebygge svarpersoners mulige arbejdshukommelsesproblemer, der vokser med øget spørgsmåls længde og med brug af lange ord.¹⁸ Dette er velkendt stof fra psykologien. Hvis der udelukkende skulle tages hensyn til svarpersoners arbejdshukommelse, burde der derfor gøres brug af kortest mulige spørgsmål og af ord med færrest mulige bogstaver. Men som nævnt kan andre hensyn tale for mere ordrige spørgsmål, især hensynet til begrænset betydningsvidde.¹⁹

AKTIVERING AF RELEVANT HUKOMMELSE

Menneskelig langtidshukommelse er både episodisk og generel videnshukommelse. Episodisk hukommelse er hukommelse vedrørende konkret tid og rum, fx et lægebesøg, der foregår i et bestemt tidsrum og i et særligt lokale. Derimod overskrider generel hukommelse konkret tid og rum. Dermed angår generel hukommelse, hvordan noget i almindelighed forholder sig. Det kan fx være, hvor ofte nogen almindeligvis er sammen med venner, eller når erhvervsaktive spørges om en normal arbejdsdag. Desuden omfatter generel hukommelse sproglig viden, viden om fysiske og sociale fænomener, viden om almene principper og regler, ligesom også faktuel viden indgår.

Hvis spørgsmål er episodiske og besvares ved aktivering af generel hukommelse eller omvendt, kan det føre til måleproblemer (se *oversigt 9*).

Undersøgelser tyder på, at generel hukommelse i mange tilfælde får forrang ved besvarelse af episodiske spørgsmål, mens det modsatte er sjældnere.²⁰ Svarpersoners aktivering af generel hukommelse ved besvarelse af episodiske spørgsmål forekommer især, når informationer om gængse hændelser efterlyses, fx hyppige telefonsamtaler eller gentagne biografbesøg.

Oversigt 9.

Aktivering af relevant hukommelse.

	Episodisk hukommelse	Generel hukommelse
Episodiske spørgsmål	Overensstemmelse mellem spørgsmål og aktiveret hukommelse	Bør ikke forekomme
Ikke-episodiske spørgsmål	Bør ikke forekomme	Overensstemmelse mellem spørgsmål og aktiveret hukommelse

Det fremmer derfor genkaldelse af relevante informationer, hvis episodiske spørgsmål så vidt muligt søges formuleret episodisk og generelle spørgsmål formuleret generelt – med størst behov for det første. Følgende spørgsmål er fx ikke formuleret tilstrækkeligt episodisk, hvilket øger risikoen for aktivering af fejlagtig hukommelse. Spørgsmålene kan så at sige lokke svarpersoner til at tage udgangspunkt i det normale eller almindelige:

- **Hvor mange gange har De været sammen med Deres børn inden for den sidste måned?**
- **Hvor mange gange har De været hos lægen inden for det sidste år – bortset fra indlæggelser?**

Hvis spørgsmålene omformuleres, øges sandsynligheden for aktivering af episodisk hukommelse: “Hvis De tænker på hver enkelt gang, De har været sammen med Deres børn inden for de sidste 30 dage, hvor mange gange bliver det så i alt?”, og “Hvis De tænker på hver enkelt lægebesøg i de sidste 12 måneder og lægger dem sammen, hvor mange gange har De så i alt været hos egen læge, hos andre læger eller haft lægebesøg hjemme?”

FOREBYGGELSE AF GLEMSEL

For at kunne genkalde en bestemt episodisk information skal den være indkodet, altså "lagret" i hukommelsen på et eller andet tidspunkt. Hvis informationen ikke er det og alligevel efterlyses, kan det føre til, at svarpersoner "genkalder" aldrig tilegnede informationer.

Selv hvis informationer er indkodet, forbliver ikke alle i hukommelsen. Glemsel påvirkes af adskillige forhold. Det gælder fx simpel glemsel, hvor informationer uden videre fordufter fra hukommelsen, fejldateringer, sammenblanding af informationer og tidsmæssige afstande mellem indkodnings- og genkaldelsestidspunkt. Genkaldelse kræver ofte tid, men er ikke en entydig virkning af tid. For over 100 år siden troede tyskeren Ebbinghaus, at genkaldelse af informationer kunne beskrives ved en simpel *glemselskurve*, som han udviklede med sig selv som forsøgsperson. Kurven synes tilforladelig, fordi den svarer til, hvad mennesker ofte erfarer: Mange detaljer glemmes hurtigt, mens hukommelsesrester sædvanligvis består.

Kurven gælder muligvis stadig *alt andet lige*, men da alt andet sjældent er lige, er det ikke sikkert, at måleproblemer mindskes, jo kortere spørgsmåls tidshorisonter er. Hvordan kan det fx være, at alder ved flytning hjemmefra, året for afsluttet erhvervsuddannelse, dødsfald i nærmeste familie og sygdomsforløb *for flere år siden* i almindelighed huskes bedre end fx samvær med familie og venner, biografbesøg, koncertoplevelser, brug af folkebiblioteker og tandlægekonsultationer *inden for det sidste år*, mens det stort set er umuligt at huske antallet af gange, man har set tv *inden for de sidste to uger?* (Olsen, 2001, bd. I:292).

Hændelsers hyppighed er én afgørende årsag til, at de glemmes og ofte erstattes af generel hukommelse, fx i form af såkaldte *drejebøger*. Et eksempel på en sådan "drejebog" kan være: "Jeg går i biffen cirka én gang om måneden, og derfor har jeg været 12 gange i biffen sidste år".²¹ Hvis omvendt hændelser er sjældne, er sandsynligheden for måleproblemer mindre. Det kan fx være kun ét biografbesøg inden for det sidste år.

Tiden fra indkodning til genkaldelse af informationer er af begrænset betydning, når det handler om informationer om hændelser, der forekommer ofte. Selv når genkaldelse af informationer om hyppige og nogenlunde ensartede hændelser baseres på aktivering af episodisk hukommelse, er sandsynligheden for glemsel betydelig. Det gælder fx hyppigt socialt samvær med børn/børnebørn eller gentagne telefonsamtaler med venner.

Også visse *hændelsers særlige træk* påvirker mulighederne for genkaldelse af informationer om dem. Uafhængigt af tid fører genkaldelse af informationer, der har karakteristiske træk, til færre måleproblemer. Andre hændelser er slet og ret for uvigtige til at kunne huskes. Begivenheder, der er forbundet med følelsesmæssige reaktioner, huskes fx ofte glimrende. Det kan være afgørende vendepunkter, fx indgåelse af ægteskab, et barns fødsel, alvorlig sygdom eller dødsfald i familien. Tilsvarende gælder andre begivenheder, der ikke lagres som generel hukommelse, fx tsunamien i Sydøstasien eller fyrværkerikatastrofen i Seest.

Når tilbageskuende episodiske spørgsmål formuleres, er det derfor afgørende at overveje hyppigheden og arten af hændelser, der søges belyst. Hvis hændelser har karakteristiske træk for mange, kan færre måleproblemer imødeses:

- **Har De været indlagt på et sygehus inden for de sidste 12 måneder?**
- **Har De inden for de sidste tre år personligt oplevet én eller flere af følgende begivenheder:**
 - **Et sygdomsforløb af over en måneds varighed?**
 - **Dødsfald i nærmeste familie?**
 - **Alvorligt sygdomsforløb hos dit barn?**

Hvis hændelser omvendt er hyppige og minder om hinanden, er aktivering af generel hukommelse en nærliggende risiko. I så fald bør der spørges til hændelser med kort tidshorisont, fx inden for de sidste 14 dage. De tre første af følgende spørgsmål vil nok påføre mange svarpersoner genkaldelsesproblemer, mens de to sidste næppe vil volde problemer:

- **Hvor mange gange har De inden for de sidste fem år skrevet under på underskriftindsamlinger eller deltaget i en offentlig demonstration?**
- **Hvor længe har du sammenlagt været uden arbejde i de seneste 48 måneder?**
- **Hvor mange gange har De været på et folkebibliotek inden for det sidste år?**
- **Hvor spiste du morgenmad, frokost og aftensmad/middag i går?**
- **Har De været sammen med nogen uden for Deres bolig i den seneste uge?**

Omvendt kan der være tilfælde, hvor selv meget korte tidshorisonter næppe fremmer genkaldelse, fordi spørgsmål stiller alt for omfattende krav til den menneskelige hukommelse. I følgende spørgsmål bliver de oplyste minutter og timer i bedste fald meget grove skøn, som forskerne, der har formuleret spørgsmålene, måske er tilfredse med:

- **Hvor mange minutter var De fysisk aktiv i fritiden og på arbejdet hver af dagene i sidste uge? Medregn kun fysisk aktivitet, hvor De blev lidt eller meget forpustet. Start med dagen i går, og tag én dag ad gangen.**
- **Hvor mange timer har du brugt på at søge arbejde den sidste måned?**

Yderligere en mulighed er at spørge om den seneste hændelse i stedet for antallet af hændelser i en given periode. Det kan fx gøres på følgende måde:

- **Hvornår så De sidst Deres barn/nogen af Deres børn?**
- **Hvornår talte du sidst i telefon med en af dine venner?**
- **Hvornår har De sidst været til forebyggende helbredscheck/helbredssamtale hos Deres læge?**

Selv når hændelser er hyppige og minder om hinanden, huskes den sidste begivenhed ofte bedre end de forudgående. Endelig er det også muligt at ændre faktuel-episodiske spørgsmål til generelle, dvs. undlade at spørge om hændelser i tid og rum, men i stedet for spørge om, hvor ofte aktiviteter udføres i almindelighed. Læs fx følgende episodiske spørgsmål:

- **Hvor mange gange har De været på folkebibliotek inden for det sidste år?**

Spørgsmålet ville uden videre kunne omformuleres på følgende måde: "Hvor ofte har De været på folkebibliotek inden for det sidste år?" med "dagligt", "ugentligt", "månedligt" og "sjældnere" som tilbudte svarmuligheder.

FOREBYGGELSE AF FEJLDATERINGER

Fejlagtige dateringer, der kaldes *teleskopering*, er yderligere en årsag til, at genkaldelse af episodiske informationer ikke er simple virkninger af tidens gang fra indkodning til genkaldelse. Når hændelser fejldateres, er der ikke tale om simpel glemsel, men om tidsmæssige forskydninger af informationer om begivenheder enten fremad eller tilbage i tid. Desuden kan fejl-dateringer skyldes, at tidsperioder ikke er klart afgrænsede.

Fejldateringer kan forekomme, når én eller flere hændelser inden for en afgrænset periode skal oplyses. Et sygehusophold for 14 måneder siden kan fx teleskoperes fremad med fire måneder, så den fejlagtigt falder inden for den ønskede periode:

- **Har De på noget tidspunkt været arbejdsløs inden for de sidste fem år?**
- **Har De været indlagt på sygehus inden for det sidste år?**
- **Har De inden for de sidste tre måneder været i kontakt med en læge på grund af gener, sygdom eller skade? De skal kun medregne kontakter på grund af egen sygdom – ikke børns sygdom.**

Hændelsers hyppighed øger sandsynligheden for teleskopering. Det, der sker, er, at begivenheders ikke-karakteristiske træk fører til, at de placeres fejlagtigt på tidsaksen. Det gælder fx gentagne lægekonsultationer eller deltagelse i adskillige underskriftindsamlinger. Men på den anden side kan hændelsers karakteristiske træk også føre til fejlagtige dateringer. Det gælder ikke mindst teleskopering fremad i tid, fx vedrørende hospitals-indlæggelser, der undertiden – som i eksemplet ovenfor – kan opleves som så afgørende begivenheder, at de placeres tættere på interviewtidspunktet.

Forskningen tyder dog ikke på, at teleskopering i almindelighed fører til markante måleproblemer. Men en mulig måde at mindske problemet på er kontrollerende anvendelse af dokumentarisk materiale, eksempelvis dagbøger. Mulig teleskopering bør i alle tilfælde overvejes grundigt ved konstruktion af spørgeskemaer.

Selv om det ikke er ægte teleskopering, kan tidsmæssige fejlplaceringer også komme på tale i tilknytning til spørgsmål, der overskrider konkret tid og rum. Det kan ske, hvis genkaldte informationer *ikke angår klart afgrænsede perioder*. Hvis svarpersoner skal kunne genkalde relevante informationer, er det afgørende, at den periode, informationerne vedrører,

ikke fortæber sig i det uvisse og dermed forvirrer svarpersoner og vanskeliggør genkaldelse.

Tidsmæssige afgrænsninger er navnlig påkrævet i tilknytning til mange faktuelte-generelle spørgsmål. Det gælder fx, når der spørges, hvor ofte svarpersoner normalt er sammen med familie, har gæster eller dyrker forskellige fritidsaktiviteter. Men også sammensatte spørgsmål kan undertiden kræve tidsmæssige præciseringer, fx når erhvervsaktive spørges, om de føler, at deres arbejdsindsats påskønnes: Er det lige nu eller inden for det sidste år? Derimod retter holdningsspørgsmål sig som regel imod vurderinger, som de er i det aktuelle øjeblik.

De to første af nedennævnte faktuelte-generelle spørgsmål er eksempler på vellykkede tidsmæssige afgrænsninger. Derimod kan genkaldelse vanskeliggøres i de to sidste tilfælde, fordi de tidsrum, som spørgsmålene retter sig imod, forbliver uklare:

- **Hvor meget har De og dem, De bor sammen med, cirka haft tilbage pr. måned i de sidste 12 måneder til dagligt forbrug (fødevarer, drikkevarer, tøj, fodtøj, fornøjelser), når skat og faste udgifter var betalt?**
- **Hvor ofte har De inden for de sidste 12 måneder været sammen med børn/børnebørn i Deres egen bolig eller andre steder?**
- **Hvor ofte er De normalt sammen med Deres børn?**
- **Føler De Dem stresset i Deres hverdag?**²²

Er "normalt" fx inden for det sidste år eller de sidste fem år? Hvis man ikke har følt sig stresset de sidste fire-fem måneder, men flere gange inden for det sidste år, føler man sig så stresset i hverdagen? De to sidste faktuelte-generelle spørgsmål kan uden videre omformuleres på følgende måde: "Hvor ofte har De været sammen med Deres børn inden for de sidste 12 måneder?", og "Hvor ofte har De inden for de sidste 12 måneder følt Dem kropsligt eller psykisk anspændt i dagligdagen, altså stresset fx i arbejdet eller hjemme?"

FOREBYGGELSE AF MAGELIG "GENKALDELSE"

Nogle svarpersoners genkaldelse af informationer hæmmes af for store belastninger. Det gælder både episodisk og generel hukommelse. Genkaldelse kræver en rimelig virkende hukommelse, som ikke alle er i besid-

delse af. Det kan fx være arbejdsskadede, der lider af organisk opløsningsmiddelsyndrom, ældre demente eller sindslidende, hvis indtagelse af visse former for medicin kan påvirke hukommelsen.

Nogle spørgsmål fordrer genkaldelse af indviklede informationer, og nogle svarpersoner er mere øvede end andre. Mindre øvede kan blive magelige, dvs. tilfældigt "genkalde" sig informationer ved valg af den første den bedste svarkategori. Når spørgsmål formuleres, er det derfor afgørende, at deres sværhedsgrad gøres mindst mulig, samtidig med at svarpersoners motivation for omhyggelig genkaldelse af informationer søges øget.

Magelig "genkaldelse", der ofte skyldes svarpersoners ønske om at behage interviewere, forekommer navnlig ved besvarelse af holdnings-spørgsmål. Det hænger sammen med, at svarpersoner ofte har skrøbelige eller ingen holdninger til mange foreteelser. Svarpersoner er gerne besindige og imødekommer almindeligvis interviewerens ønsker. Behagestrategier handler om at tilfredsstille interviewere med passende, men til gengæld omkostningsfrie svar. Det har fx vist sig, at svarpersoner undertiden har "holdninger" til ikke-eksisterende fænomener, fx love, der aldrig er fremlagt i og vedtaget af Folketinget, eller ikke-eksisterende foreninger og organisationer. Når svarpersoner besvarer holdningsspørgsmål, som de aldrig tidligere har overvejet, bliver resultatet *ikke-holdninger*. Da den slags "holdninger" ikke bør opfattes og analyseres som holdninger i spørgeskemaundersøgelser, bør magelighed forebygges.

Holdninger, der giver sig ud for at være holdninger, men ikke er det, kan fx modvirkes, hvis målinger retter sig imod vurdering af fænomener, der har en *høj grad af relevans* for svarpersoner. Det er derfor vigtigt altid at overveje dette. Ligesom besvarelse af faktuelle spørgsmål bør bygge på svarpersoners førstehåndserfaringer, bør holdningsspørgsmål så vidt mulig angå forhold, der påkalder svarpersoners interesse. På den ene side giver spørgsmål om holdninger fx til offentlig sygesikring, til begrænsninger af det offentlige transportsystem eller til særlige egenskaber, som børn bør tilegne sig, sjældent næring til behagestrategier. På den anden side fører spørgsmål om holdninger til, hvordan man opnår en høj social position eller til organisationer, som mange svarpersoner har begrænset eller slet intet kendskab til, ofte til magelige svar. Forskellen har efter alt at dømme at gøre med spørgsmålenes vidt forskellige relevans for svarpersoner. Alle kan blive syge, få brug for offentlig transport eller kender børn og deres egenskaber. Derimod er ikke alle optaget af at opnå høje sociale

placeringer eller kender alskens organisationer (se Olsen, 2001, bd. I:315ff).

Endvidere kan svarkategorier af typen “ved ikke” eller “har ikke tænkt over det” i nogen grad forebygge magelige svar. Det kan fx gøres ved først at spørge, om svarpersoner har en mening om et givet holdnings-spørgsmål: “Når jeg nu spørger Dem om Deres mening om ..., er det så noget, De tidligere har tænkt over?” Eller det kan gøres ved, at de oplyses om, at “ved ikke” er lige så gode svar som andre. En instruktion til interviewere kunne fx være:

Ved besvarelse af spørgsmål, hvor IP (interviewpersonen) anmodes om at udtrykke meninger, må IP ikke overtales til at give udtryk for meninger om noget, som IP ikke tidligere har tænkt over. Intervieweren bør i begyndelsen af interviewet gøre IP opmærksom på, at “ved ikke” eller “har ikke tænkt over det” er lige så gode svar som andre.

“Ved ikke”-svar fører ikke til tab af informationer, men derimod til yderligere informationer. Det interessante, som man opnår viden om, er, at ikke alle har holdninger til alt mellem himmel og jord. I danske spørgeskemaer ses ikke desto mindre opfordringer til at undgå “ved ikke”-svar, fx ved at spørge svarpersoner, hvad de tror, de ville mene, hvis de havde en holdning til dette eller hint! Forskningen anbefaler at lade svarpersoner springe fra, hvis de er uden holdninger.²³ Derimod gør den samme opfattelse sig ikke gældende, når det handler om “ved ikke”-kategorier i tilknytning til faktuelle spørgsmål.

Magelighed forekommer også ved besvarelse af holdningsspørgsmål, der efterfølges af såkaldte “på midten”-svarkategorier. Læs fx følgende spørgsmål:

- **Hvor vigtig mener De, begavelse er, hvis man skal opnå en høj social position i samfundet?**

Her kan svarkategorierne “meget vigtig”, “noget vigtig” og “ikke særlig vigtig” fx tilbydes, men en fjerde kategori er mulig: “både vigtig og ikke vigtig”. Et andet eksempel handler om holdninger til påstande om forskellige former for børneopdragelse, hvor svarpersoner tilbydes “meget enig”, “noget enig”, “hverken enig eller uenig”, “noget uenig” og “meget uenig”.

Undersøgelser peger på, at svar og svarfordelinger ændres iøjne-faldende, når “på midten”-kategorier tilføjes. Det skyldes, at magelige svarpersoner, der ofte er uden holdninger, i udstrakt grad vælger “på midten”-kategorier. Den slags svarpersoner kaldes undertiden for *flydere*, fordi deres “holdninger” skifter, som vinden blæser. Derfor advarer nogle forskere imod svarmuligheden, mens andre er mere skeptiske. “På midten”-kategorien synes dog overflødig, hvis holdningsspørgsmål altid efterfølges af “ved ikke”-kategorier. Undersøgelser peger nemlig på, at de fleste svarpersoner, som tilbydes “ved ikke”, foretrækker denne kategori.

Magelighed forekommer som nævnt navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål, men risikoen er også til stede i tilknytning til episodiske. Når den slags spørgsmål udløser magelighed, skyldes det, at de ofte har stor betydningsvidde og alene derfor er vanskelige at genkalde informationer i forhold til (se fx Olsen, 2001, bd. I:315ff). Hvis det er uklart, hvad spørgsmål betyder, bliver det mere indviklet at finde vej til hukommelsen. Også derfor er det vigtigt at mindske spørgsmåls betydningsvidde, fx følgende spørgsmåls:

- **Hvor mange gange har De været til koncert inden for det sidste år?**
- **Hvornår var De sidst til et politisk møde?**

Desuden stiller mange spørgsmål om hændelser urealistiske krav til episodisk hukommelse, fx antallet af underskrifter på underskriftindsamlingen inden for de sidste fem år, antal biografbesøg inden for det sidste år (blandt hyppige biografgængere) eller antal telefonsamtaler med familiemedlemmer inden for den sidste måned. Også faktuel-generelle spørgsmål kan undertiden stille for store krav til hukommelsen, fx når erhvervsaktive spørges:

- **Hvor mange fastansatte er der på den virksomhed, hvor De arbejder?**

Ligesom hyppigheden af bestemte hændelser påvirker valg af genkaldelsesstrategi, er den også bestemmende for, om magelighed fører til slag på tasken eller skud i tågen. Krævende faktuel-episodiske spørgsmål, der udløser “tilfredsstillende” svar, bør tage hukommelsesproblemet til efterretning og tilbyde svarkategorien “husker ikke”. En anden mulighed er som nævnt at mindske spørgsmåls tilbageskuende tidshorisonter. Spørges der fx til svarpersoners fritidsaktiviteter inden for den seneste måned i

stedet for inden for de sidste 12, bliver genkaldelse af informationer alt andet lige mindre fejlagtig.

ANDRE AFLASTNINGER

Yderligere fremgangsmåder kan aflaste genkaldelse af informationer. Det drejer sig om aflastninger, der hidtil kun er anvendt i begrænset omfang i danske undersøgelser. Det gælder fx *assisteret genkaldelse*. Svarkategorier, som svarpersoner gøres bekendt med, kan fx fremme genkaldelse, hvis de reducerer spørgsmåls betydningsvidde. Spørges der fx om faste fritidsinteresser, der dyrkes på bestemte tidspunkter, hvorpå ofte forekommende faste fritidsinteresser nævnes, reduceres spørgsmålets betydningsvidde, og samtidig fremmes genkaldelse.

Ved formulering af spørgsmål bør også *hukommelsesvink* overvejes. Hvad spørgsmål om hændelser angår, kan vinkene være særlige kendetegn, fx usædvanligt vejr en bestemt dag.²⁴ Behovet for vink er særlig stort, når det drejer sig om hyppige hændelser over lange perioder. Spørges svarpersoner fx om deltagelse i det seneste folketingsvalg den 8. februar 2005, vil ét muligt hukommelsesvink kunne være, at det var det valg, der samme aften førte til Mogens Lykketofts afgang som formand for Socialdemokraterne.

Andre vink er såkaldte *milepæle*, dvs. tidlige orienteringspunkter, der kan bruges ved datering af hændelser. Tidlige orienteringspunkter er generelle eller specifikke. Hvis det fx ønskes oplyst, hvad svarpersoner foretog sig på et tidspunkt, hvor en kendt begivenhed fandt sted, og der informeres om begivenheden, er det et generelt orienteringspunkt. Det kan fx være angrebet på *World Trade Center* eller *Cuba-krisen*, hvis der er tale om ældre svarpersoner. Specifikke orienteringspunkter, der er at foretrække, er derimod hændelser, som svarpersoner selv har oplevet, fx indgåelse af ægteskab eller et barns fødsel. Anvendelse af milepæle bør især overvejes, når spørgsmål omhandler tidsrum, der overskrider 12 måneder.

Yderligere et par fremgangsmåder kan aflaste svarpersoners genskabelse af informationer. Det gælder *dokumentkontrol*, fx anvendelse af dagbøger, budgetter, selvangivelser o.l. Forudsat, at der er tilstrækkelig tid, er det fx oplagt, at svarpersoner opfordres til økonomisk dokumentkontrol, når de spørges om indkomst, formue o.l. Det handler ikke om, at interviewere skal snage i svarpersoners økonomiske vilkår, men om reduktion af måleproblemer.

Endelig peger undersøgelser på en sammenhæng mellem genkaldelse og den tid, som svarpersoner tildeles. Jo mere tid svarpersoner råder over, desto gunstigere bliver udsigten til gnidningsfri genkaldelse. I så henseende har postspørgeskemaer en fordel, ligesom også udlevering af svarkort ved besøgsinterview medfører øget svartid. Derimod tilbyder telefoninterview normalt begrænset tid. Blandt andet på grund af tidsaspektet bør lange forklarende spørgsmål overvejes, selv om de kan belaste arbejdshukommelsen.

KONTEKSTEFFEKTER

Selv om metodefolk er uenige om, hvor udbredte konteksteffekter er, peger undersøgelser på, at også de sammenhænge, som spørgsmål indgår og informationer genkaldes i, kan skabe måleproblemer (se fx Olsen, 2005:100ff). Konteksteffekter kan bevirke, at spørgsmål, der fører til uproblematisk målinger i én sammenhæng, ikke gør det i en anden.

“Samme” spørgsmål kan fx ændre betydning, når det placeres i en ny sammenhæng. Alene derfor er det uheldigt, som nogle forskere gør, at tale om gode spørgsmål, der kan bruges efter smag og behag i forskellige spørgeskemaer. Ligesom skiltet nedenfor ændrer betydning efter placering, gælder det også mange spørgsmål. Anbragt foran en kirke får skiltet en helt anden betydning end ved indgangen til en strand for naturister.

TYPER AF KONTEKSTEFFEKTER

Når svarpersoner løser deres arbejdsopgaver, er sproglig og anden form for afsmitning mulig i tilknytning til alle typer af spørgsmål. Selv om afsmitning også kan forekomme mellem faktuelle spørgsmål, tyder de fleste undersøgelser på, at den især opstår ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Det gælder navnlig, når holdningsspørgsmål er generelle og placeres i tematisk sammenhængende spørgeforløb, fx som i følgende spørgeblok:

- **Hvad mener De om følgende seks påstande?**
 - **Det offentlige sundhedssystem skal udbygges, så ventelister undgås.**
 - **Folkepensionen skal forbedres, så ældre får bedre levevilkår.**
 - **Det offentlige skal betale mere støtte til kulturelle tilbud.**
 - **De offentlige børnepasningsordninger skal begrænses.**
 - **Det offentlige transportsystem bør begrænses.**
 - **Skatterne er blevet for høje, derfor må der skæres ned på det offentlige.**²⁵

At konteksteffekter især optræder i tilknytning til holdningsspørgsmål skyldes bl.a., at de ofte har stor betydningsvidde, og at holdninger ofte er skrøbelige – skabt ved hastige og grove vurderinger af, hvad svarpersoner opfatter, føler eller tror at ville gøre. Konteksteffekter findes i forskellige former. Det gælder fx følgende:

- overensstemmelsesvirkning
- betydningsvirkning
- fratækningsvirkning
- fokuseringsvirkning.²⁶

Er svarpersoner fx af den opfattelse, at det offentlige sundhedssystem skal udbygges, folkepensionen forbedres, offentlige kulturelle bevillinger øges, børnepasningsordninger forbedres og det offentlige transportsystem udvides, kan *overensstemmelsesvirkninger* føre til, at skatterne måske alligevel ikke er for høje. Eller hvis svarpersoner spørges om deres syn på offentlige kulturelle udgifter og først svarer, at der bruges “for mange penge” til kulturelle formål generelt, kan overensstemmelsesvirkninger føre til, at der også bruges “for mange penge” til senere nævnte specifikke formål som fx museer, biblioteker, fritidsundervisning for voksne og breddeidræt (yder-

ligere eksempel i noten).²⁷ Det vil derfor som regel være en fordel først at stille holdningsspørgsmål, der begynder med holdninger til enkeltområder, og som eventuelt afsluttes med et mere generelt opsamlende holdningsspørgsmål.

Når et givet spørgsmål utilsigtet bidrager til, at et efterfølgende forstås på en bestemt måde, er der tale om *betydningsvirkninger*. Hvis fx spørgsmålet om, hvornår man sidst har været til et politisk møde, følger efter et spørgsmål om deltagelse i folketingsvalg, har dramatisk færre deltaget i et politisk møde, end hvis det forudgående spørgsmål angår politiske diskussioner med familie og venner (se fx Olsen, 2001, bd. I:335ff). Da *politisk møde* har stor betydningsvidde, får mange svarpersoner brug for hjælp i forudgående spørgsmål. I det første tilfælde peger hjælpen især på vælger- og opstillingsmøder, mens hjælpen er bredere, når det handler om politiske diskussioner med familie og venner.²⁸

Når svarpersoner bestræber sig på at afgive nye informationer for hvert nyt spørgsmål og derfor ikke gentager tidligere oplyste, men ikke desto mindre relevante informationer, foreligger der *fratrækningsvirkninger*. Når fx et spørgsmål om ægteskabelig lykke efterfølges af et spørgsmål om lykke i al almindelighed, trækker nogle svarpersoner den helt særlige ægteskabelige lykke fra ved besvarelse af det efterfølgende generelle spørgsmål og udtrykker dermed en mindre grad af generel lykke, end hvis spørgsmålet var besvaret først:

- **Alt i alt, hvordan vil De sige, at Deres situation er – er De meget lykkelig, ret lykkelig eller ikke særlig lykkelig?**²⁹

Hvis omvendt svarpersoner ved besvarelse af lykke-spørgsmålet tager afsæt i netop det aspekt af generel lykke, der før var i centrum, er der tale om *fokuseringsvirkning*, der kan udelukke inddragelse af holdninger til andre lykkeformer. Den slags virkninger skyldes, at netop genkaldte informationer som regel er lettere tilgængelige end andre. Nogle forskere påpeger, at fokuseringsvirkninger navnlig ligger for, når et generelt holdningsspørgsmål stilles umiddelbart efter spørgsmål om specifikke aspekter af det generelle.

Endelig forekommer konteksteffekter også ved besvarelse af spørgsmål uden afsmitning fra andre spørgsmål. Det sker, når svarpersoner skal vælge mellem forskellige svarkategorier eller emner på en liste. I spørgsmål, hvor svarpersoner skal vurdere emner, der præsenteres på en liste, kan forståelse af emner, der står øverst, danne en forståelsesramme, som

påvirker forståelse af efterfølgende emner. Overført forståelse kan bevirke, at det mest tiltalende emne tildeles det mest positive svar. Vurderingen af de enkelte emner udledes altså af den liste eller det register, hvori de optræder. Deraf betegnelsen *registervirkning*.

Et eksempel er nedenstående spørgsmål. Svarpersoner tilbydes svarmulighederne “meget vigtigt”, “noget vigtigt” og “ikke særlig vigtigt”. Måleproblemer kan opstå, hvis svarpersoner forholder sig til de seks punkterimodsætningtilandreforhold. Hvis svarpersonersammenlignersvarmulighederne, hvad de jo opfordres til, vil de vigtigste forhold få tildelt “meget vigtigt” og de mindst vigtige “ikke særlig vigtigt”. Vurderingen af de enkelte forhold kommer således til at afhænge af et register, hvor fx egenskaben selvtillid ikke findes.

- **Hvor vigtigt mener De, at følgende er, hvis man skal opnå en høj social position i samfundet?**
 - **Begavelse**
 - **Uddannelse**
 - **Ens forældres sociale position**
 - **Gode forbindelser**
 - **Gode albuer**
 - **Flid og arbejdsomhed**

Endelig kan registervirkninger også være såkaldte *først-* og *sidst-virkninger*, der bl.a. afhænger af måden, data indsamles på. Mens først-virkninger, dvs. at de første svarmuligheder oftere vælges, fx forekommer, når interviewere udleverer svarkort, forekommer sidst-virkninger især, når kategorier eller emner læses op, fx ved telefoninterview.

Sidst-virkninger er fx sandsynlige, når følgende spørgsmål stilles telefonisk: “Her er en liste over egenskaber, som børn kan opmuntres til at lære hjemmefra. Hvilke *tre egenskaber* synes De er specielt vigtige?”, hvor svarmulighederne er “selvstændighed”, “tolerance”, “fantasi”, “velopdragen optræden”, “sparsommelighed”, “ansvarsfølelse”, “lydighed” og “hensyntagen til andre”. For registervirkninger i almindelighed gælder, at de er vanskelige at forebygge, hvorfor behersket og begrundet anvendelse af register- eller liste-spørgsmål anbefales.

FOREBYGGELSE AF UØNSKEDE KONTEKSTEFFEKTER

Konteksteffekter kan både være ønskede og uønskede. Mens ønskede effekter skaber færre måleproblemer, skaber uønskede flere. Det første kan fx ske, ved at forudgående spørgsmål mindsker efterfølgendes betydning. Konteksteffekter er dog sjældent tilsigtede og derfor som regel uønskede. Selv om der endnu ikke er udviklet gennemslagskraftige fremgangsmåder til forebyggelse af den slags virkninger, peger metodefolk på forskellige anbefalinger:

- reduktion af betydningsvidde
- behersket anvendelse af tematiske spørgeforløb
- reduktion af magelig “genkaldelse”
- afprøvning af spørgeskemaer.

Fremme af spørgsmålsforståelse ved at *reducere betydningsvidde* er ikke kun sproglige aflastninger. Ved at begrænse ords, spørgsmåls og svarkategoriens betydning hæmmes tillige uønskede konteksteffekter, fordi spillerummet for forståelse bliver mindre. Det gælder ikke mindst ved formulering af holdningsspørgsmål. Når det er nogenlunde klart, hvad spørgsmål betyder, får svarpersoner mindre behov for at hige efter sproglig hjælp i forudgående spørgsmål. Hvis fx det tidligere nævnte spørgsmål om deltagelse i politiske møder forklarede, hvad den slags møder er, ville mange ikke have behov for at læne sig tilbage imod det forudgående spørgsmål om deltagelse i folketingsvalg eller om politiske diskussioner.

Nogle anbefaler også *behersket anvendelse af tematiske spørgeforløb*, fordi konteksteffekter især forekommer, når spørgsmål er indholdsmæssigt beslægtede. Netop slægtskabet gør det muligt for mange svarpersoner at opfatte interview som spillefilms sammenhængende strøm af billeder. Derimod troede den, der udarbejdede spørgeskemaet, måske at spørgsmål var som lysbilleder, der kunne placeres i spørgeskemaet efter smag og behag.

Der er derfor på den ene side gode grunde til at være på vagt over for mulige måleproblemer som følge af svarpersoners higen efter sammenhænge. Men på den anden side skal der også tages hensyn til svarpersoners tilskyndelse til at deltage i spørgeskemaundersøgelser. Da mange svarpersoners ytrede ønske er “lad os snakke om én ting ad gangen”, er en fuldstændig afskaffelse af tematiske spørgeforløb urealistisk. Til gengæld er det ganske fornuftigt fra gang til gang at afveje de to hensyn – forebyggelse af

konteksteffekter og tilskyndelse til deltagelse – imod hinanden. En anden mulighed er selvsagt at udarbejde spørgeskemaer således, at de medfører *ønskede* konteksteffekter med færre måleproblemer til følge.³⁰ Problemet er imidlertid, at det er svært at forudsige, hvilke konteksteffekter der virker på den måde.

Også virkeliggørelse af de tidligere nævnte fremgangsmåder til *forebyggelse af magelig "genkaldelse" af informationer* kan mindske uønskede konteksteffekter. Undersøgelser tyder nemlig på, at den slags virkninger især forekommer, når svarpersoners hukommelse udsættes for store belastninger. Jo større belastninger, desto større bliver sandsynligheden for at hige efter bagudrettet hjælp, fx i tidligere genkaldte informationer.

Endelig kan spørgeskemaer *afprøves* for mulige konteksteffekter. Det kan fx ske ved gennemførelse af dybdeborende laboratorieinterview eller ved anvendelse af ekspertpaneler, der vurderer risikoen for konteksteffekter. Det har vist sig, at laboratorielignende interview er særdeles velegnede til dette formål (se kapitel 7).

REDIGERING AF SVAR

Selv hvis det utænkelige skulle ske, at hverken forståelse af spørgsmål, genkaldelse af informationer eller konteksteffekter indebærer måleproblemer, er svarpersoners svarredigering, dvs. deres bearbejdelse af genkaldte informationer, yderligere en årsag til måleproblemer.

Flere undersøgelser peger på, at svarpersoner under hensyn til, hvad de opfatter som “socialt ønskværdige” oplysninger, ofte vurderer og redigerer genkaldte informationer, før de svarer. Når interviewere fx spørger om alkoholisme, bilkørsel i beruset tilstand, brug af hash og hårde stoffer, udførelse af sort arbejde, indlæggelser på psykiatriske hospitalsafdelinger, seksuelt overførte sygdomme eller kriminel adfærd, er det følsomme spørgsmål for mange.

Svarredigering handler ikke kun om at præsentere sig selv som værende i overensstemmelse med “socialt ønskede” former for adfærd og holdninger. Den kan også være redigering i videre forstand, dvs. formidling af, hvad svarpersoner opfatter som passende svar i forhold til interviewere. De fleste svarpersoner ønsker at fremstille sig selv som tiltalende. Undersøgelser af svarnøjagtighed viser en tendens til, at svarpersoner forvansker informationer, så de får dem til at tage sig bedre ud, fx ved at tilbageholde eller redigere uønsket adfærd. For så vidt er problemet ikke, at visse spørgsmål er sensitive, men at svar er det. Spørgsmål om brug af rusmidler er fx næppe sensitive for ikke-brugere, men for mange storbrugere.

I dele af litteraturen peges der på forskellige måder, som kan bidrage til at mindske over- og undervurdering af adfærd og holdninger eller forebygge direkte usand tale:

- tilsikring af fortrolighed
- opfordring til omhu ved afgivelse af svar
- tilbud om “ønsker ikke at svare”
- sammenligning med registerdata.

En anbefaling er *tilsikring af anonymitet og fortrolighed*. Undersøgelser viser nemlig, at målinger af “socialt ønsket” adfærd, fx lovovertrædelser, bliver mindre problematiske, når svarpersoner ikke betvivler, at de så at sige er navnløse deltagere i en spørgeskemaundersøgelse. At forvise svarpersoner om, at deres deltagelse er fortrolig, kan ske på flere måder: Det kan for det første tydeliggøres i introduktionsskrivelser, der almindeligvis sendes til svarpersoner, før interview gennemføres. For det andet kan interviewere gentage det, når de møder frem. Endelig kan svarpersoner direkte spørges, om de føler sig overbeviste herom.

Yderligere kan det anbefales at tilskynde svarpersoner til *omhyggelige svar* og anmode om, at “socialt ønsket” selvfrestilling så vidt muligt undlades. En anbefaling må med andre ord være at gøre det fuldstændig tydeligt for svarpersoner, at netop det at tilbyde nøjagtige svar er langt vigtigere end forestillinger om én selv og om at være på bølgelængde med intervieweren. Enkelte undersøgelser tyder på, at åbne spørgsmål muligvis er at foretrække i forbindelse med visse følsomme spørgsmål, fx forbrug af alkohol og andre rusmidler. Måden, data indsamles på, synes imidlertid mere afgørende. Adskillige undersøgelser peger nemlig på, at postspørgeskemaer ofte er at foretrække. Det viser sig fx, at iøjnefaldende flere oplever at være “lykkelige”, når interviewere er på besøg, end når postspørgeskemaer besvares.

Yderligere en mulighed er at tilbyde svarkategorien “*ønsker ikke at svare*” eller “*vil helst ikke svare*”, når spørgsmål vurderes til at være for følsomme for mange. Manglende svar må være at foretrække frem for forkerte. Det kunne fx være i tilknytning til følgende spørgsmål:

- **De færreste familier undgår skænderier. Hvor ofte sker det, at du og din ægtefælle/samlever skændes om barnets opdragelse?**
- **Hvor ofte har De den seneste måned kørt bil, hvor De måske havde en ulovlig promise?**

- Er du nogensinde blevet kendt skyldig i at have begået en lovovertrædelse? Heri indgår ikke bøder, der er vedtaget af politiet uden retssag.
- Har du inden for de sidste 12 måneder fået udført sort arbejde af andre?
- Har De på et eller andet tidspunkt i år hjulpet med i butik eller på anden slags arbejdsplads samtidig med, at De modtog dagpenge fra en arbejdsløshedskasse eller kontanthjælp fra kommunen?

Hertil kommer, at over- og undervurderinger undertiden kan belyses ved efterfølgende at sammenligne svar med andre data, fx oplysninger fra offentlige registre. Det forudsætter dog, at ikke også registeroplysninger er kendetegnet ved måleproblemer, hvilket bør tjekkes. Spørges der fx om indkomster og formuer, vil afgivne svar kunne sammenholdes med oplysninger fra skatteregisteret. En anden mulighed er helt at undlade at spørge om oplysninger, der findes i eksisterende registre, og i stedet direkte anvende registeroplysninger.³¹

Da ingen fremgangsmåder kan sætte svarredigering fuldstændig ud af spillet, er den vigtigste anbefaling formodentlig at begrunde ethvert følsomt spørgsmål omhyggeligt, fx når der spørges: “Har De inden for de sidste tre år haft problemer med alkohol eller narkotiske stoffer?” og “Tagger De ofte piller, fx hovedpine-, sove-, nerverpiller eller lignende?” Selv hvis spørgsmålene havde mere begrænset betydningsvidde – fx ikke indeholdt flere dimensioner eller ikke gjorde brug af problematiske adverbier – ville måleproblemer være forventelige.³²

AFPRØVNING AF SPØRGESKEMAER

De i de foregående kapitler nævnte anbefalinger kan suppleres med forslag til praktiske kvalitetssikrende fremgangsmåder. Det drejer sig bl.a. om at afprøve spørgeskemaer så nær praksis som muligt, dvs. prøveundersøgelser, der anbefales af de fleste. Men også andre fremgangsmåder er mulige:

- fokusgrupper
- laboratorielignende interview
- ekspertvurderinger.

Uanset fremgangsmåde er det vigtigt, at afprøvninger af spørgeskemaer ikke sker ud i den blå luft, men har *tydelige formål*. Det kan fx være at undersøge, om svarpersoner har mulighed og er motiverede for at udføre tildelte arbejdsopgaver, eller om spørgeskemaer gør det muligt for interviewere at udføre deres arbejde tilfredsstillende. Hvad formålet end måtte være, er den overordnede hensigt med afprøvningen naturligvis at gøre det muligt at indsamle spørgeskemadata med færrest mulige måleproblemer. Det ligger derfor lige for at gøre rede for, om og hvordan formålet med en afprøvning er opfyldt.

PRØVEUNDERSØGELSER

Prøveundersøgelser fører så at sige spørgeskemaer til eksamen ved at belyse, hvordan spørgsmål og svarkategorier fungerer i praksis. Ved gennemførelse af prøveundersøgelser, der undertiden kaldes pilottest, møder spørgeskemaer den virkelige verden. Prøveundersøgelser er derfor noget andet end såkaldte *dummy*-interview, dvs. fingerede interview, hvor fx spørgeskemakonstruktører interviewes og spiller en indstuderet svarpersonrolle.

Prøveundersøgelser er miniundersøgelser, der kan gennemføres af spørgeskemakonstruktører, af interviewere, som medvirker i spørgeskemaundersøgelser, eller samtidig af begge parter. Adskillige anbefaler det sidste. Der udvælges et begrænset antal svarpersoner, der interviewes, som om de deltog i selve undersøgelsen. Der er dog ikke enighed om, hvad et begrænset antal er, men de fleste anbefaler mindst 20 interview, gerne flere. Hvis ikke den, der har udarbejdet et spørgeskema, deltager i prøveundersøgelsen, afholdes et møde med interviewerne for at kaste lys over, hvor spørgeskemaet ikke menes at fungere efter hensigten.

Til prøveundersøgelsers fordele hører, at de i almindelighed giver anledning til at påpege spørgeskemaers større eller mindre svagheder. Prøveundersøgelser er ingen garanti for begrænsede måleproblemer, men er altid bedre end ingenting. Det skyldes bl.a., at ikke alle problemer kan forudsiges, hvorfor besøg i feltet er nødvendige. Det kan fx vise sig, at visse spørgsmål sætter svarpersoner og interviewere på en umulig opgave, fordi interviewere ikke kan bruge de ord og formuleringer, som er stillet til rådighed.

Prøveundersøgelser har imidlertid også svagheder. Prøveinterview er ofte for få, for usystematiske og for overfladiske, fx på grund af hastværk eller for få økonomiske midler. Ydermere tilbyder prøveundersøgelser begrænset indsigt i svarpersoners problemer med hensyn til forståelse af spørgsmål og svarkategorier samt genkaldelse og redigering af informationer. Da prøveundersøgelser ligner egentlige spørgeskema-interview, er det begrænset, hvad den slags undersøgelser har at sige om, *hvordan* svarpersoner løser deres arbejdsopgaver.

ANDRE AFPRØVNINGER

I al fald når spørgeskemaundersøgelser er af videnskabelig art, dvs. opnår placering i det videnskabelige samfund, kan der være gode grunde til at supplere prøveundersøgelser med andre fremgangsmåder, der dog sjældent anvendes her i landet. Det drejer sig fx om fokusgruppediskussioner, laboratorielignende interview og anvendelse af ekspertvurderinger. Yderligere fremgangsmåder findes (se fx Olsen, 2005:142ff).³³

Fokusgruppediskussioner gennemføres almindeligvis tidligt i processen, hvor indsamling af data forberedes, og finder voksende udbredelse, fx i USA. Når fokusgrupper anbefales, skyldes det bl.a., at gruppemedlemmers samspil – fx seks-otte personer – tilbyder indsigt i forhold, der ikke kan opnås på andre måder. Forudsat at man har erfaring med fokusgruppediskussioner, fører fremgangsmåden som regel til overrumplende oplysninger, der kan forbedre spørgeskemaer.

Ved gennemførelse af den slags diskussioner mødes et begrænset antal svarpersoner for at lade sig interviewe om og drøfte på forhånd bestemte og i fokussituationen opståede problematikker. Det kan være afprøvning af spørgeskemaudkast, fx med hensyn til forståelse af spørgsmål og genkaldelse af informationer. Fokusgruppediskussioner kan også belyse, om svarpersoner er villige til at give nøjagtige svar. Der er dog ikke enighed om, hvordan den slags diskussioner gennemføres for at få størst udbytte.

Også *laboratorielignende interview* kan anvendes til forebyggelse af måleproblemer. Mange udenlandske forskere anser laboratorieinterview for at være et væsentligt fremskridt ved kvalitetssikring af spørgeskemaer. Den slags interview er "hjernebesøg" med det formål at belyse forskellige sider af svarpersoners opgaveløsninger, fx forståelse af spørgsmål og genkaldelse.

Ved så at sige at tænke højt bidrager omhyggeligt udvalgte svarpersoner til øget indsigt i svarprocesser. Det kræver dog, at interviewere har erfaring med den slags interview. Laboratorieinterview, der ofte optages på bånd og derpå analyseres, kan indeholde spørgsmål, der fremmer højt-tænkning, fx: "Hvordan forstår du ordet demokrati i det spørgsmål, jeg netop stillede?" eller "Hvordan fandt du ud af, at du havde været til fem koncerter sidste år?" Hertil kommer fx parafrasering, dvs. omformulering af spørgsmål med svarpersoners egne ord, vurdering af svarsikkerhed, tidsanvendelse fra spørgsmål til svar, hukommelsesvink og genbesvarelse af spørgsmål.³⁴ Når svarpersoner inden for kort tid svarer anderledes anden gang, er det i sig selv et fingerpeg om måleproblemer.

Endelig kan også *ekspertvurderinger*, der naturligvis ikke behøver at erstatte laboratorielignende interview, bidrage til bedre spørgeskemadata. Ekspertvurderinger kan fx gennemføres af sprogfolk eller hukommelsesforskere. Specialister med omfattende viden om, hvordan sproglige meddelelser forstås, hvordan forskellige informationer genkaldes, og hvordan to personer, dvs. svarperson og interviewer, der aldrig tidligere har mødt hinanden, spiller sammen, kan forudsige og forebygge adskillige tvivlsspørgsmål.

Amerikanske undersøgelser tyder da også på, at ekspertvurderede spørgeskemaer fører til spørgeskemadata med færre måleproblemer. Det gælder fx besvarelse af episodiske spørgsmål om adfærd. Fremgangsmåden kan med andre ord være særdeles udbytterig og er samtidig forbundet med forholdsvis beskedne omkostninger, fx i forhold til prøveundersøgelser.

BILAG I

SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS METODEFORSKNING MED SÆRLIGT HENBLIK PÅ SPØRGESKEMAUNDERSØGELSER

En af Socialforskningsinstituttets undersøgelser, der er offentliggjort som en afhandling i to bind (Olsen, 2001), sætter fokus på voksne danske svarpersoners forståelse af spørgsmål og genkaldelse af informationer som årsager til måleproblemer.

Undersøgelsen, der bygger på 32 laboratorielignende interview samt et såkaldt *split sample*-eksperiment, peger på, at både forståelse og genkaldelse bidrager til at skabe problematiske spørgeskemadata: "Hvis fremtidige danske sociologiske og andre samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser beføjet skal kunne hævdes at tilhøre det videnskabelige samfund, bør indsamlingen af data gennemføres på en måde, der dokumenterer, at måleproblemer er reduceret mest muligt" (Olsen, 2001, bd. II:200). Fra undersøgelsen er tillige offentliggjort en lærebog (Olsen, 1998) samt adskillige videnskabelige artikler (se fx Olsen, 2002; 1998a).

En anden nyere undersøgelse er et litteraturstudie, der sammenfatter og diskuterer tendenser i engelsksproget – navnlig amerikansk – forskning om konstruktion af spørgeskemadata (Olsen, 2005). Undersøgelsen handler om, hvordan spørgeskemaer og spørgeskemadata konstrueres og kvalitetssikres. Den besvarer følgende spørgsmål: Hvordan udar-

bejdes “gode” spørgeskemaer? Hvordan kan der ved udarbejdelse af spørgeskemaer tages hensyn til, hvordan svarpersoner løser sproglige og andre opgaver? Hvordan gennemføres “gode” interview, der baseres på spørgeskemaer? Hvilke fremgangsmåder kan bidrage til at reducere måleproblemer?

Yderligere en undersøgelse handler om børns egnethed som svarpersoner (Andersen & Kjærulff, 2003). Forfatterne påpeger, at det ikke er nødvendigt at lade forældre, pædagoger eller lærere besvare spørgeskemaer, når der skal indhentes oplysninger om 7-15-årige børns liv og hverdag. Børn kan selv svare på det meste og kan bedst besvare spørgsmål, der forudsætter faktisk viden om egne forhold, fx alder, familie og fritidsinteresser. Derimod har de endnu ikke tilstrækkelig indsigt i andres forhold, fx forældres, til at kunne besvare spørgsmål herom.

Endelig skal peges på en undersøgelse, der sætter fokus på mulighederne for at anvende livsformsbegrebet i surveyundersøgelser, dvs. stikprøvebaserede spørgeskemaundersøgelser (Andersen, 1993). Undersøgelsen er det første danske bidrag til udvikling af spørgeskemabaserede livsformsanalyser, der ellers normalt er kvalitative.

BILAG II

ANVENDTE SPØRGESKEMAER FRA SFI-SURVEY

- 0523 Den voksne befolknings levestandard (1976)
- 1023 Fra ung til voksen (1992)
- 1047 Arbejde, fritid og familie (1989)
- 1101 Der er brug for alle (1993)
- 1135 Fleksibel tilbagetrækning (1992)
- 1149 Danskernes levestandard og holdninger (1996)
- 1164 80-åriges levestandard (1994)
- 1168 Befolkningens kultur- og fritidsaktiviteter (1993)
- 1184 Fællesskaber i velfærdssamfundet (1997)
- 1275 Børns velfærd, sundhed og trivsel i et forløbsperspektiv (1999)
- 1281 Voksne 2. generationsindvandrere (1999)
- 1307 Befolkningens kultur- og fritidsaktiviteter (1998)
- 1311 Virksomheders sociale engagement (1998)
- 1321 Børn og forældre: Forældreskema (1998)
- 1354 Holdninger til handicappede (1999)
- 1792 Arbejdsskadede efter arbejdsulykke (2004)
- 1807 Med og uden arbejde i Danmark (2004)
- 2601 Ungdomsydelsen (1992)
- 5134 Færdselsholdninger (1992)
- 5320 Danskernes ønsker til sundhedsvæsenet (1999)

- 5321 Sundhed og sygelighed i Danmark (2000)
- 5327 Danskerne og forskningen (1997)
- 5356 Danskeres værdier og holdninger (1999)
- 5358 Helbredsundersøgelse i Sønderjylland (1998)
- 5374 Det er dit arbejdsliv (1998)
- 5379 Danskeres arbejde (1999)
- 5384 Danskeres syn på samfundet (1999)
- 5421 Medborgerundersøgelsen (1999)
- 5441 Danske familiers velfærd – 7. fase (2000)
- 5459 Traditionsændringer (2000)
- 5477 Arbejdsmiljøundersøgelsen (2000)
- 5525 Psykisk arbejdsmiljø (2001)
- 5592 Familieliv i Danmark (2002)
- 5649 Unges sundhed og livsstil (2003)
- 5664 Om det at være dansk (2003)
- 5708 Om at være borger i Danmark (2004)
- 8181 Befolkningens levekår (2000)
- 8390 Kvalitet i ældreplejen (2000)
- 8443 Befolkningens tidsanvendelse (2001)
- 8485 Forholdet mellem generationerne (2001)
- 8562 Levevilkår blandt nutidens og fremtidens ældre (2002)
- 8601 Frivillighedsundersøgelse (2004)
- 8605 Boligproblemer (2004)
- 8647 Ungdomsliv, familieliv og pardannelse (2003)
- 8665 Ledighed blandt HK'ere (2003)
- 8672 Unge i arbejde eller uddannelse (2004)
- 8744 Jobønsker i den danske befolkning (2003)
- 8772 Alderdommens aktive kvinder og mænd (2004)

BILAG III

ORDLISTE

Kursiverede ord er forklaret i ordlisten.

≠ betyder: “modsat”; “ikke det samme som”.

adverbium

ord, der lægger sig til og beskriver et udsagnsord, et tillægsord, et andet adverbium eller en hel sætning; kvantificerende adverbier, fx: ofte, jævnligt, sjældent

arbejdshukommelse

evne til umiddelbart at *indkode* eller “lagre” informationer og fastholde dem kortvarigt i hukommelsen [eng.: working memory]; ≠ *langtidshukommelse*

betydningsvidde

svarpersoners forskellige forståelse af enkelte ord, hele spørgsmål og svar-kategorier

bibetydning

ords bitoner tildelt af *svarpersoner*, fx bestemt af personlige eller kulturelle forhold; = konnotation; ≠ denotation, dvs. grundbetydning

CAPI

computerbaseret besøgsinterview [eng.: computer assisted personal interview]

CATI

computerbaseret telefoninterview [eng.: computer assisted telephone interview]

dataindsamlingsform

måde, hvorpå data indsamles [egtl.: tilvirkes eller konstrueres; se note 2], fx besøgsinterview, telefoninterview og postspørgeskemaer

drejebog

skematisk *generel hukommelse*, fx vedr. tilbagevendende begivenheders særlige rytme; [eng.: script]

episodisk hukommelse

hukommelse vedrørende konkret tid og rum; ≠ *generel hukommelse*

faktuelt spørgsmål

spørgsmål vedrørende forhold i den ydre verden, fx adfærd; ≠ *holdnings-spørgsmål*

faktuelt-episodisk spørgsmål

spørgsmål i konkret tid og rum vedrørende forhold i den ydre verden

faktuelt-generelt spørgsmål

spørgsmål vedrørende forhold i den ydre verden uden konkret tid og rum, fx hvordan noget er i almindelighed

fokusering; fokuseret spørgsmål

endimensionelt spørgsmål, der sigter mod *genkaldelse* af én og kun én information; ≠ flerdimensionelt spørgsmål

generel hukommelse

hukommelse, der overskrider tid og rum, fx hvordan noget er normalt; også sproglig viden og viden om almene principper [eng.: semantic memory]; ≠ *episodisk hukommelse*

generelt holdningsspørgsmål

evaluerings- eller vurderingsspørgsmål uden *svarpersonens* forestillede deltagelse i det, der skal vurderes; ≠ *specifikt holdningsspørgsmål*

genkaldelse; genkaldelse af information

rekonstruktion eller genskabelse af tidligere i hukommelsen *indkodet* eller "lagret" information

henvisende ord

ord, der peger på konkrete fænomener i den ydre virkelighed, fx værelse og tv-apparat; ≠ tolerance og frihed

holdningsspørgsmål

spørgsmål om meninger, vurderinger og værdier, herunder også begrundelse/motiver; ≠ *faktuelt spørgsmål*

indkodning

tilegnelse eller "lagring" af informationer

konteksteffekt

svarafsmitning mellem to eller flere spørgsmål med hensyn til forståelse af spørgsmål og/eller *genkaldelse* af information

kundskabsspørgsmål

faktuelt spørgsmål vedrørende viden, der kan kontrolleres ved opslag, fx i opslagsværker eller regelsæt

laboratorieinterview

mundtligt "hjernebesøg" med det formål at belyse en *svarpersons* opgaveløsninger, fx forståelse af spørgsmål

langtidshukommelse

vedvarende *indkodede* eller "lagrede" *episodiske* og *generelle* informationer; ≠ *arbejdshukommelse*

lukket spørgsmål

spørgsmål, som efterfølges af svarkategorier, der virker som udtømmende, naturlige spørgsmålsforlængelser

magelighed; magelig “genkaldelse”

tilfældig eller mangelfuld “*genkaldelse*“ af informationer; ofte for at stille interviewere tilfreds, fx “slag på tasken” eller “skud i tågen”

måleliggørelse

se *operationalisering*

måleproblem

måling med manglende pålidelighed [= reliabilitet] og/eller gyldighed [= validitet]; en upålidelig måling er altid ugyldig; en ugyldig måling er ikke altid upålidelig [se note 1]

neutralitet; neutralt spørgsmål

balanceret spørgsmål uden iboende tilskyndelse til afgivelse af bestemte svar

operationalisering

det at gøre en undersøgelses abstrakte eller uhåndgribelige begreber målelige; spørgsmål som indikatorer på eller spor af en undersøgelses bærende begreber

problemstilling

præcis problemformulering eller hypotese, der falder inden for et *tema*

prøveundersøgelse

“miniundersøgelse” med praktisk afprøvning af spørgeskema; = pilottest; ≠ *laboratorieinterview* og ekspertvurdering

registervirkning

spørgsmålsintern *konteksteffekt* uden afsmitning fra besvarelse af andre spørgsmål

relevans; relevant spørgsmål

spørgsmål, der vedrører en *svarpersons* førstehåndserfaring; ≠ andenhåndserfaring

svarperson

person, der besvarer spørgsmål i spørgeskemaundersøgelse; = respondent;
≠ informant

sammensat spørgsmål

spørgsmål, hvis bestanddele både er *faktuelle* og *holdningsmæssige*, fx vedrørende oplevet indflydelse og selv vurderet helbred

specifikt holdningsspørgsmål

evaluerings- eller vurderingsspørgsmål med en *svarpersons* forestillede deltagelse i det, der skal vurderes; ≠ *generelt holdningsspørgsmål*

spørgsmålstype

spørgsmål grupperet efter art af indhold, fx *faktuelt spørgsmål* eller *holdningsspørgsmål*

surveyundersøgelse

stikprøvebaseret spørgeskemaundersøgelse

svarredigering

svarpersons bearbejdelse af *genkaldt* information før afgivelse af svar, fx overlagt undervurdering af samfundsmæssigt uønsket adfærd, fx kriminalitet og narkomani

teleskopering

fejldatering af hændelse tilbage eller fremad i tid; ≠ glemsel

tema

en undersøgelses rummelige formålsformulering; fx “holdninger til handicappede” og “fattigdom i Danmark”; ≠ *problemstilling*

åbent spørgsmål

spørgsmål uden efterfølgende svarkategorier

NOTER

1. At spørgeskemadata kendetegnes ved måleproblemer betyder, at målinger ikke er *gyldige*, men behæftet med “systematiske fejl”, eller ikke afspejler “sande forhold”, fordi data måler noget andet end tilsigtet (gyldighed = validitet). Måleproblemer kan også skyldes, at målinger ikke er *pålidelige*, fx “tilfældige”, “uensartede” eller “inkonsistente”, ligesom visse målinger hverken er gyldige eller pålidelige (pålidelighed = reliabilitet).

I metodelitteraturen er der enighed om sondringen mellem gyldighed og pålidelighed, men ikke om, hvordan de defineres. Uanset definition påpeges, at begreberne ikke er symmetriske, da upålidelige målinger er ugyldige, mens ugyldige målinger ikke nødvendigvis er upålidelige.

Ydermere er det i praksis vanskeligt at sondre mellem gyldighed og pålidelighed, hvilket følgende eksempel viser. Hvis en svarperson spørges “Hvor mange koncerter har du været til inden for det sidste år?” og inkluderer gratis udendørs koncerter, som forskeren ikke har inkluderet i ordet, fx fordi vedkommende kun havde betalingskoncerter i tankerne, fører svaret til gyldighedsproblemer, fordi spørgsmålet forstås anderledes end tilsigtet. Hvis svarpersonen forstår spørgsmålet som tilsigtet, men uden videre glemmer én koncert, er det et pålidelighedsproblem, men i sidste ende også et gyldighedsproblem. Til afgørelse af, om et måleproblem er et gyldigheds- eller pålidelighedsproblem, kræves derfor “hjernebesøg”, dvs. adgang til svarpersoners svarprocesser. Blandt andet derfor anvendes ordet *måleproblem* i manualen (se fx Olsen, 2005:22 ff).

2. Eftersom data ikke plukkes som blomster på en mark, indsamles de egentlig ikke, men *konstrueres* eller *tilvirkes*. Alligevel anvendes det problematiske ord *indsamling* her, fordi det er mest udbredt.
3. Sidstnævnte problematikker overskrider manualens formål og omtales derfor kun summarisk. Med udgangspunkt i en veldefineret population udtrækkes en stikprøve med sigte på at drage slutninger – såkaldt *statistisk inferens* – fra stikprøve til population. Surveymetoden er induktiv, da slutninger drages fra “nogle” til “alle”. I forlængelse heraf er der nogle vigtige spørgsmål: Hvordan afgrænses populationen? Kan der opnås adgang til populationen via et eksisterende populationsregister? Efter hvilke kriterier skal stikprøven udtrækkes og af hvilken størrelse? Udtrækningen er som regel sandsynlighedsbaseret, da induktive slutninger ellers ikke er mulige. Bestræbelsen er, at alle svar-

personer – dvs. hele bruttostikprøven – besvarer spørgeskemaet. Der forekommer imidlertid altid bortfald, fx pga. svarpersoners uvilje til at deltage i undersøgelsen, hvilket kan føre til måleproblemer. Hvis bortfaldet ikke er tilfældigt, hvad det almindeligvis ikke er, er analytiske forbehold nødvendige.

4. <http://bibliotek.dk>; *danbib*: <http://netpunkt.dk/netpunkt.php>.
5. I socialpsykologisk litteratur kaldes de tre bestanddele kognitive, affektive og konative, hvoraf den sidste betegnes som potentiel handleparathed, altså adfærdstilbøjelighed. Eksempler på *at opfatte*-spørgsmål (kognitive spørgsmål): “Mener De, at indvandrerbørn får lettere ved at klare sig i Danmark, hvis de kan dansk, inden de kommer i skole?”; “Mener De, at forskellen mellem folks indkomster her i landet er for stor, passende eller for lille?”

Eksempler på *at føle*-spørgsmål (affektive spørgsmål): “I hvor høj grad føler De Dem knyttet til bebyggelsen/lokalområdet her?”; “Nogle mennesker siger, man kan stole på de fleste mennesker. Andre siger, at man ikke kan være forsigtig nok. Hvordan føler De det?”; “Alt taget i betragtning – hvor lykkelig eller ulykkelig synes De så selv, De er?”

Eksempler på *at ville gøre*-spørgsmål (konative spørgsmål): “Hvis der var folketingsvalg i morgen, hvilket parti ville De så stemme på?”; “Ville De arbejde sammen med nogen, der er ansat på særlige vilkår, hvis det betød, at De måtte bruge tid på at hjælpe ham eller hende?”; “Vil du tillade, at din (tyrskiske) datter gifter sig med en dansker?”

6. Et særligt problem er helbredsspørgsmål, der kun henviser til individuelle kendetegn, fx “Hvordan er Deres helbred? Er det i almindelighed godt, nogenlunde eller dårligt?” I andre helbredsspørgsmål er der derimod henvisninger til en ydre verden, fx “Hvor mange gange har De været hos Deres praktiserende læge inden for de sidste 12 måneder?” Helbredsspørgsmål med den slags henvisninger er faktuelle, mens helbredsspørgsmål uden er sammensatte spørgsmål.
7. Med sigte på, at holdningsmålinger omfatter mange sider af en evaluering, findes der forskellige metoder med brug af samhørende spørgsmål (se fx Olsen, 2002a):

Ved konstruktion af skalaer ønskede *Bogardus* at afdække sociale afstandes betydning for holdninger.

Guttman-skalaer sigter mod endimensionelle holdningsmålinger. Dette menes muligt, hvis holdninger måles via holdningspåstande, der ordnes efter stigende sværhedsgrad af accept. Guttman-skalaer er kumulative og rangordner både påstande og svarpersoner.

Thurstone ville udvikle skalaer med ens intervaller, der opfylder krav om beregning af gennemsnit mv. Han forudsætter brug af “dommere”, der sorterer et større antal påstande. Påstandenes skalarværdi beregnes ved gennemsnit af scorer, som “dommerne” har givet. Påstande med meget forskellig vurdering ekskluderes. Fra de resterende udvælges ca. 20 med nogenlunde samme afstand. Påstandene anvendes ved gennemførelse af interview med egentlige svarpersoner.

Likert-skalaer konstrueres ved at formulere entydigt positive eller negative påstande, som svarpersoner skal erklære sig mere eller mindre enige i. Påstande, der inkluderes i skalaen, er afprøvet med henblik på udelukkelse af ikke-diskriminerende påstande. Ved at tildele svarscorer, er det muligt at beregne et sammenlagt resultat, der virker som holdningsindikator.

Når *Osgood-skalaer* anvendes, anmodes svarpersoner om at besvare et holdningsspørgsmål ved at blive stillet over for et antal adjektiviske kontrastpar, hvorimellem de skal placere sig, fx mellem “god” og “dårlig”, “smuk” og “grim”, “sympatisk” og “usympatisk” etc. For hvert adjektivpar

scores almindeligvis fra +3 over 0 til -3, hvorefter scorer lægges sammen til en skala. Osgood-skalaer er enkle og kaldes ofte forskeres "altid forhåndenværende redskaber".

8. Om socialgruppeinddelingen: "Hovedprincippet er, at vi først har set på, om personen er selvstændig erhvervsdrivende, medhjælpende ægtefælle, funktionær, faglært arbejder eller ikke-faglært arbejder. For hver enkelt af disse stillingskategorier gælder herefter følgende: Den ikke-faglærte arbejder er uden undtagelse i socialgruppe V. Den faglærte arbejder er ligeledes uden undtagelse i socialgruppe IV. Funktionæren kan både være i socialgruppe I, II, III, eller IV. Har han/hun en lang, videregående (akademisk) uddannelse er det socialgruppe I. Har han/hun en mellemlang, videregående uddannelse er det socialgruppe II. Ved alle de mange andre uddannelsesniveauer er det antallet af underordnede, der er afgørende. Med 0 underordnede er det socialgruppe IV. Med 1-10 underordnede socialgruppe III. Med 11-50 underordnede socialgruppe II og med 51 og derover socialgruppe I. Den selvstændige erhvervsdrivende i landbrug kan være husmand. Det er socialgruppe IV. Han kan være gårdmand. Det er socialgruppe III. Eller han kan være godsejer. Det er socialgruppe I. Den selvstændige erhvervsdrivende i byerhverv kan have en lang videregående uddannelse (akademisk) og er så i socialgruppe I. Han/hun kan have en mellemlang, videregående uddannelse og er så i socialgruppe II. De fleste har alle andre uddannelsesniveauer. De er indplaceret efter antal ansatte i deres virksomhed, nemlig 0-5 ansatte i socialgruppe III, 6-20 ansatte i socialgruppe II og derover i socialgruppe I. Den medhjælpende ægtefælle indplaceres i en socialgruppe under sin selvstændige erhvervsdrivende ægtefælle. Ikke-beskæftigede indplaceres efter deres tidligere beskæftigelse, hvis de i den konkrete analyse bør socialgruppeplaceres frem for at blive indplaceret i gruppe som pensionister, efterlønsmodtagere, arbejdsløse, uddannelsessøgende og hjemmearbejdende" (Erik Jørgen Hansen; <http://www.sfi.dk/sw8218.asp>).

Socialgruppe I

- * Store selvstændige: Selvstændige i byerhverv med lang, videregående uddannelse; selvstændige i byerhverv med 21 ansatte og derover.
- * Godsejere (proprietærer).
- * Topfunktionærer: Funktionærer med lang, videregående uddannelse; funktionærer med 51 underordnede og derover.

Socialgruppe II

- * Større selvstændige: Selvstændige i byerhverv med mellemlang, videregående uddannelse; selvstændige i byerhverv med 6-20 ansatte.
- * Højere funktionærer: Funktionærer med 11-50 underordnede; funktionærer med mellemlang videregående uddannelse.

Socialgruppe III

- * Mindre selvstændige i byerhverv: Selvstændige i byerhverv med 0-5 ansatte.
- * Mindre selvstændige i landbrug: Gårdejere.
- * Mellemfunktionærer: Funktionærer med 1-10 underordnede.

Socialgruppe IV

- * Husmænd
- * Underordnede funktionærer: Funktionærer med 0 underordnede.
- * Faglærte arbejdere.

Socialgruppe V

- * Ikke-faglærte arbejdere.

Uden for socialgruppeinddelingen

- * De der aldrig har haft arbejde.

9. End ikke vedrørende *køn* og *alder* spørges der ikke på samme måde: “Er De mand eller kvinde?”, “Hvad er Deres køn”, “Hvornår er De født?”, og “Hvor gammel er De?”

Andre baggrundsspørgsmål formuleres på vidt forskellige måder. Om *husstandssammensætning* spørges fx: “Hvilke personer bor normalt i lejligheden/huset?”, “Hvem bor du sammen med?”, og “Bor De sammen med: Ægtefælle/samlever? Børn? Anden familie? Andre?”

Hvad *erhvervsuddannelse* angår, spørges fx: “Hvilken erhvervsuddannelse har De?”, “Har De fuldført en erhvervsuddannelse? Hvilken?”, og “Har du fuldført en uddannelse efter skolen?”

Når det handler om *placering i forhold til arbejdsmarkedet*, er nogle eksempler: “Hvad er Deres hovedbeskæftigelse for øjeblikket?”, “Hvad er Deres stilling?”, “Hvad er Deres erhvervmæssige stilling?”, og “Er De for tiden erhvervmæssigt beskæftiget?”

10. “Hvor mange forskellige skoler har De gået på i løbet af Deres skolegang?”; “Hvor mange værelser har Deres bolig i alt bortset fra køkken, bad/toilet, entré, kælder og loftsrum?”; “Har De nogen børn, som De ikke bor sammen med?”; “Hvorledes vil De vurdere Deres nuværende helbredstilstand i almindelighed?”; “Hvor ofte føler De dem stresset?”; “Har De nogle underordnede?”; “Føler De i almindelighed, at Deres arbejdsindsats værdsættes af Deres nærmeste kolleger?”; “Hvor mange mennesker kender De i det område, hvor De bor?”; “Hvor ofte læser De avis?”; “Vil De angive, hvor ofte De dyrker sport/motion?”; “Hvor mange gange har De været til koncert inden for det sidste år?”; “Er De interesseret i billedkunst?”; “Diskuterer De ofte, sjældent eller aldrig politik med familie/venner/kolleger?”; “Er De i det store og hele tilfreds, nogenlunde tilfreds, ikke særlig tilfreds eller utilfreds med den måde, demokratiet fungerer på i Danmark?”; “Er De stolt over at være dansker?”
11. “Mener De, at enhver gravid kvinde, der ikke ønsker at få barn, bør have ret til afbrydelse af graviditeten [inden den 13. uge af svangerskabet]?”; “Mener De, at foreninger og partier, der udbreder racediskriminerende [racistiske] synspunkter, bør være tilladt i Danmark?”; “Skal religiøse ekstremister have lov til at holde offentlige møder?”; “Skal folk, der ønsker at vælte regeringen med magt, have lov til at holde offentlige møder?”
12. “Hvor vigtigt mener De, at følgende forhold er, hvis man skal opnå en høj social position i samfundet?”; “Hvor udbredt tror De korruption er i den offentlige sektor i Danmark?”; “Lider De af nogen kroniske sygdomme?”; “Hvad er Deres forventning om advancement især baseret på?”; “Hvad er Deres ægteskabelige stilling rent juridisk?”; “Er De eller har De været i psykiatrisk behandling?”; “Hvor stor er værdien af Deres andelsbolig efter den seneste fastsættelse af andelskronen?”
13. Adverbier er ord, der lægger sig til og beskriver udsagnsord, tillægsord, andre adverbier eller hele sætninger, fx: “Svarpersonen sidder *der*”, “Intervieweren kommer *snart*”, “Hun interviewer *forsigtigt*” og “Svarpersoner er *ofte* magelige.”
14. Læs fx følgende undtagelser: “Er den arbejdsplads, De arbejder på, en del af en større virksomhed eller koncern, fungerer den selvstændigt, men er ejet af en anden virksomhed, eller er der tale om en helt selvstændig virksomhed?”; “Angående sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres pårørende, har De inden for de sidste 12 måneder været tilfreds eller utilfreds?”; “Inden for de sidste fire uger, hvor meget har fysisk smerte vanskeliggjort dit daglige arbejde?”; “Hvor ofte foretager De Dem følgende aktiviteter?”
15. Læs fx følgende afbalancerede eksempel: “Synes du, at antallet af indvandrere i Danmark i den nuværende situation skal forøges meget, forøges lidt, forblive på det nuværende niveau, reduceres lidt eller reduceres meget?”

16. Mange spørgsmål kræver kun bekræftelse eller benægtelse. Svarkategorierne er kendte, men bi-drager ikke til forståelse af spørgsmål: “Harve De, mens De gik i skole – i folkeskolen og eventuelt gymnasiet – lønnet arbejde efter skoletid?”, “Har De underordnede i Deres nuværende arbejde?”, “Er De interesseret i billedkunst?”, og “Læser De skønlitterære bøger (romaner, noveller, digte)?” Når omfanget af *lønnet arbejde*, forståelse af *underordnede* og af *interesseret* samt hyppigheden af *læsning* ikke specificeres, er det svært at vide, hvad svarpersoner forstår herved.

I andre spørgsmål er svarkategorierne talstørrelser, som heller ikke afhjælper spørgsmålsforståelse. Det kan være spørgsmål om indkomst og formue eller andre spørgsmål, hvor der skal svares kvantitativt, fx: “Hvor mange har De fælles husholdning med?”, og “Omtrent hvor mange ansatte var der i alt på arbejdspladsen?”

17. Et særligt problem er brug af kvantificerende adverbier (se fx Olsen, 2005:78ff). Hvis svarpersoner fx spørges: “Hvor ofte går De i kirke?” og svarkategorierne ikke er kvantificerende adverbier, synes måleproblemerne at blive reduceret sammenlignet med anvendelse af fx “ofte”, “en gang imellem” og “sjældent”. Flere undersøgelser peger samstemmende på, at svarkategorier af sidstnævnte type ikke forstås på samme måde.

18. Arbejdshukommelsesproblemer er formodentlig ikke overvejet ved formulering af følgende ordrige spørgsmål, der vil volde problemer for mange svarpersoner: “Forestil Dem, at det bliver foreslået at øge bevillingen til behandlingerne for to sygdomme. A er en sygdom, der giver alvorlige lidelser, B er en sygdom, der giver mindre alvorlige lidelser. Behandling hjælper patienter med sygdom A til at blive lidt bedre, mens behandling for sygdom B gør patienterne væsentlig bedre. Behandlingen koster det samme i begge tilfælde. Hvilken af følgende tre holdninger er De mest enig i? 1. Det meste af merbevillingen bør gå til behandling af sygdom B, fordi effekten her er større. 2. Det meste af merbevillingen bør gå til sygdom A, fordi disse patienter har det værst i udgangssituationen. 3. Merbevillingen bør fordeles nogenlunde ligeligt mellem de to patientgrupper.”

“Forestil Dem to sekretærer på samme alder, der udfører stort set samme arbejde. Den ene finder ud af, at den anden tjener 1.000 kroner mere om måneden end hun selv. Den højeste lønnode er imidlertid hurtigere, mere effektiv og mere pålidelig. Er det efter Deres mening retfærdigt eller ej, at den ene sekretær tjener mere end den anden?”

“Nogle mener, at pensionskasser skal tage etiske og politiske hensyn, når de investerer, også selv om det evt. kan betyde, at afkastet bliver mindre. Andre mener, pensionskasserne skal koncentrere sig om at skaffe pensionsopsparerne størst muligt afkast og overlade etiske og politiske hensyn til politikerne. Mener De, at Deres pensionskasse bør tage etiske og politiske hensyn, når de investerer, også selv om det evt. kan føre til et mindre afkast?”

19. Ved besøgsinterview kan udleverede *svarkort* undertiden belaste arbejdshukommelsen. Svarkort er dog oftest belastningsneutrale. Svarkorts positive side er den mertid, som svarpersoner tildeles til at genkalde sig informationer. Men det positive kan mere end opvejes, såfremt svarkort overbelaster arbejdshukommelsen. Det gælder navnlig, hvis svarkort er omfattende, vanskelige at læse eller ikke bidrager til at reducere spørgsmåls betydningsvidde.

20. Derimod sker det oftere, at svarpersoner aktiverer episodisk hukommelse ved besvarelse af holdnings spørgsmål, når holdninger ikke findes. For at afgive svar støtter nogle svarpersoner sig til episodisk hukommelse og konstruerer holdninger *on the spot*, fx med afsæt i umiddelbart tilgængelige informationer om personlige oplevelser, der er relateret til holdningsobjektet. Det drejer sig om ikke-holdnings-svarpersoner (eng.: *nonattitude respondents*), hvis holdninger er skrøbelige eller usammenhængende, og som gennemgående har beskeden uddannelsesbaggrund.

21. Andre eksempler på hyppige aktiviteter kan være: "Hvor mange gange har De set tv inden for de sidste to uger?"; "Hvor mange gange har De talt i telefon med Deres børn/børnebørn inden for den sidste måned?" Der er tale om hændelser, det næsten er umuligt at tælle.
- Drejebøger kan fx være grundlag for besvarelse af spørgsmålet: "Hvor mange gange har De været til tandlæge inden for de sidste 12 måneder?" En mulig bagvedliggende drejebog er: *Jeg modtager et postkort fra tandlægen to gange om året, og derfor har jeg været til tandlæge to gange sidste år.*
22. Andre problematiske eksempler: "Hvor mange timer bruger De (Deres ægtefælle og andre i familien) gennemsnitligt om dagen til huslige gøremål?"; "Hvor tit har De gæster hjemme? (I gennemsnit over en længere periode)", "Hvor meget øl, vin eller spiritus drikker De sædvanligvis om ugen?", og "Hvor ofte kommer De normalt i foreninger, klubber til arrangementer eller andre fritidsaktiviteter?"
23. Næppe alle har fx holdninger til følgende spørgsmål: "Synes De, at det er helt i orden, at en gift kvinde med børn under 7 år tjener penge ved at arbejde heltid eller deltid uden for hjemmet på en almindelig arbejdsplads, eller synes De, at en gift kvinde bør være hjemme hos mindre børn?"; "Hvis der skal bruges flere penge på sygehusene, hvorfra skal disse penge så først og fremmest skaffes?"; "Hvordan vurderer De i almindelighed Deres muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres nære pårørende?"; "Nu kommer der nogle påstande om forholdet mellem det offentlige og frivillige organisationer. Hvor enig eller uenig er du i følgende: 1. Frivillige foreninger og organisationer bør kunne klare sig selv – uden hjælp fra det offentlige. 2. Det offentlige skal finansiere de frivillige foreninger og organisationer uden at stille krav til dem. 3. Hvis det offentlige opfyldte alle sine forpligtelser, ville der ikke være brug for en frivillig indsats."
24. Et eksempel: "Stemte De ved det sidste folketingsvalg?", der efterfølges af følgende hukommelsesvink: "Hvis De ikke er sikker på, om De har stemt, bedes De tænke over, om der er noget særligt, De kan huske ved det sidste folketingsvalg, fx vejret eller hvem De var sammen med. Selv om De måske plejer at stemme ved folketingsvalg, er det ikke sikkert, at De netop stemte ved det sidste."
25. Yderligere et eksempel på et tematisk sammenhængende spørgeforløb: "Jeg vil nu gerne spørge Dem om Deres syn på det offentlige udgifter til forskellige formål. Jeg vil læse nogle offentlige kulturopgaver op, og jeg vil bede Dem for hver af disse opgaver at sige, om De mener, at det offentlige bruger for mange, passende eller for få penge på disse opgaver: 1. Til kulturelle formål generelt. 2. Til Det Kongelige Teater. 3. Til teater. 4. Til musik. 5. Til film. 6. Til museer. 7. Til biblioteker. 8. Til billedkunstnere. 9. Til forfattere. 10. Til kunsthåndværk. 11. Til design. 12. Til arkitektur. 13. Til fritidsundervisning for voksne (aftenskole). 14. Til eliteidræt. 15. Til breddeidræt" (svarkategorier: "for mange penge", "passende", "for få", "ved ikke").
26. I metodelitteraturen kaldes de tre første for konsistens-, definitions- og subtraktionseffekter. Der findes yderligere typer af konteksteffekter (uddybende herom, se fx Olsen, 2005:100ff).
27. Et andet eksempel på mulige *overensstemmelsesvirkninger* knytter sig til følgende spørgsmål: "Mener De, man bør indføre begrænsninger i flygtninges adgang til Danmark i forhold til, hvordan det er nu?" efterfulgt af "Mener De, at flygtninge, der har fået asyl, skal have samme rettigheder som alle andre med hensyn til at søge arbejde, få uddannelsesplads og få sociale ydelser?" Svarpersoner med skrøbelige holdninger, der svarer "ja, begrænsninger" til det første spørgsmål kan meget vel have større sandsynlighed for at svare "ja" til det andet uden tidligere at have overvejet spørgsmålene.
28. Et andet eksempel på mulige *betydningsvirkninger* angår følgende spørgsmål: "Er skattens nuværende størrelse efter din mening nødvendig for at bevare det danske velfærdssamfund?" I det forudgående spørgsmål spørges, om svarpersoner finder det rigtigt eller forkert, at nogle af de penge, som de betaler i skat, går til børnehaver og vuggestuer, offentlige sygehuse, uddannelse og

undervisning, hjemmehjælp til svage ældre, kultur, Statens Uddannelsesstøtte, hjælp mod barnløshed, folkepension til personer med formue eller betydelig indkomst, internationale bistandsprojekter, fredsbevarende styrker i andre lande, ydelser til forældre- og uddannelsesorlov, efterløn, børnecheck til velstillede, behandling af narkomaner. De nævnte opgaver kan være med til at præcisere begrebet "velfærdssamfund", men samtidig udelukkes andre, fx praktiserende læger.

29. Et andet *fratræknings eksempel* viser, at også faktuelle spørgsmål kan udløse konteksteffekter: "Hvor ofte deltager De i følgende aktiviteter? A. Motion eller idræt. B. Fritidsundervisning. C. Faste fritidsinteresser. D. Udflugt, ferietur o.l. E. Teater, biograf, koncert, udstilling o.l. F. Møder i foreninger. G. Frivilligt eller evt. "sort" arbejde" med svarkategorierne "ugentligt", "flere gange om måneden", "flere gange årligt" og "så godt som aldrig". Hvis svarpersoner har motion/idræt som fast fritidsinteresse, bliver interessen måske ikke oplyst én gang til (spm. C).
30. Følgende tre spørgsmål kan være eksempel på tilsigtet *betydningsvirkning*: "Indgår det som en del af Deres normale arbejde at lede andre ansattes arbejde eller bestemme, hvilket arbejde de skal udføre?" "Har nogle af Deres underordnede selv nogle underordnede?" "Hvor mange underordnede har De på den måde i alt?" Det første spørgsmål bidrager nemlig til præcisering af, hvad *underordnede* er. Enkelte forskere anbefaler desuden, at undersøgelsens vigtigste spørgsmål placeres i begyndelsen af spørgeskemaet for at mindske konteksteffekter.
31. Ud over de nævnte anbefalinger findes der en særlig statistisk fremgangsmåde, som muliggør færre måleproblemer med hensyn til belysning af "socialt uønskede" tilstande og adfærdsformer. Fremgangsmåden, der indebærer, at interviewere forbliver uden kendskab til, hvad svarpersoner svarer på, er imidlertid så ressource- og tidskrævende, at den sjældent iværksættes. En beskrivelse af fremgangsmåden findes i: Olsen, 2005:107ff.
32. Tilsvarende eksempler med mindre betydningsvidde: "Har du fået udført sort arbejde af andre inden for de sidste 12 måneder?" "Hvor meget øl, vin eller spiritus drikker De sædvanligvis om ugen?" "Har De inden for de sidste 12 måneder været udsat for vold, som førte til synlige mærker eller skader på kroppen?" "Har du venner, som du ville invitere hjem juleaften, hvis han/hun var alene, og du holdt jul?"
33. Andre fremgangsmåder er fx: *interaktionskodning* eller *adfærtskodning*, hvor samspillet mellem svarperson og interviewer registreres i form af bestemte "koder", der ofte er udarbejdet på forhånd.
- Split sample*-eksperimenter, hvor stikprøver opdeles i mindst to delstikprøver, hvis svarpersoner besvarer spørgsmål fra moderat ændrede versioner af "samme" spørgeskema.
- Debriefing af svarpersoner og/eller interviewere*, dvs. oplysninger om, hvordan én eller begge parter oplevede spørgeskema og interview, fx mht. spørgsmålsforståelse og genkaldelse af informationer.
- Overvågning af interviewere*, fx ved gennemførelse af telefoninterview, der er lettere at overvåge end besøgsinterview.
34. En betydelig del af de anbefalinger, der er nævnt tidligere i manualen, er resultater af laboratorielignende interview med 32 strategisk udvalgte danske "forsøgsrespondenter" (se Olsen, 2001, bd. I).

LITTERATUR

*De med * mærkede henvisninger er metodeforskning udført i Socialforskningsinstituttet. Øvrige titler anbefales som videregående læsning.*

- Andersen, B.H. (1993)*: *Kan man spørge mennesker om deres livsform?* København: Socialforskningsinstituttet.
- Andersen, B.H. (1995)*: *Life Mode Analyses in Surveys.* Copenhagen: The Danish National Institute of Social Research.
- Andersen, D. & Kjærulff, A. (2003)*: *Hvad kan børn svare på? Om børn som svarpersoner i kvantitative spørgeskemaundersøgelser.* København: Socialforskningsinstituttet.
- Andersen, D. & Ottosen, M.H. (2002)*: *Børn som svarpersoner. Om børns medvirken i survey.* København: Socialforskningsinstituttet.
- Andersson, B.-E. (1994): *Som man frågor får man svar.* Stockholm: Liber.
- de Vaus, D.A. (2002): *Surveys in Social Research.* London: UCL Press.
- Hansen, E.J. & Andersen, B.H. (2000): *Et sociologisk værktøj. Introduktion til den kvantitative metode.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Hellevik, O. (2002): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Mordal, T.L. (2000): *Som man spør, får man svar.* Oslo: Tano.
- Olsen, H. (2005)*: *Fra spørgsmål til svar. Konstruktion og kvalitetssikring af spørgeskemadata.* København: Akademisk Forlag.

- Olsen, H. (2005a)*: "Tværvideenskabelig spørgeskemakonstruktion." Växjö: *Sociologisk Forskning*, 2005/1.
- Olsen, H. (2004)*: "De plukkes ikke som blomster på en mark ..." Tendenser i kvantitativ metodelitteratur vedrørende konstruktion af surveydata. København: *Dansk Sociologi*, 2004/1.
- Olsen, H. (2002)*: "The Silence of Numbers. A split-sample Experiment concerning Linguistic Sensitivity in Danish Survey Studies." London: *International Journal of Social Research Methodology*, 2002/4.
- Olsen, H. (2002a)*: "Hvor enig eller uenig er du?" Holdningsspørgsmål og holdningsmålinger i danske samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser. København: *Nordiske Udkast*, 2002/2.
- Olsen, H. (2002b)*: *Kvalitative kvaler: Kvalitative metoder og danske kvalitative interviewundersøgelers kvalitet*. København: Akademisk Forlag.
- Olsen, H. (2001)*: *Sprogforståelse og bukommelse i danske surveyundersøgelser (bd. I-II)*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Olsen, H. (2000)*: *Holdninger til handicappede. En surveyundersøgelse af generelle og specifikke holdninger*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Olsen, H. (1999)*: *Fem forelæsninger om surveymetoden*. Aalborg: Den Sociale Kandidatuddannelse (tilgængelig på Den Sociale Kandidatuddannelse, Aalborg Universitet; kontakt: ho@sfi.dk
- Olsen, H. (1998)*: *Tallenes talende tavshed (II). Måleproblemer i surveyundersøgelser*. København: Akademisk Forlag.
- Olsen, H. (1998a)*: "Det mindst ringe spørgeskema?" København: *Dansk Sociologi*, 1998/1.
- Olsen, H. (1998b)*: "Survey metodens skrøbelige retorik." København: *Retorik Magasinet*, maj 1998.
- Olsen, H. (1997)*: "Hvornår gik De sidst til et politisk møde?" Sprogforståelse og måleproblemer i politologiske og sociologiske surveyundersøgelser. Lund: *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1997/3.
- Olsen, H. (1997a)*: "Tal taler ikke uden ord. Et metodeeksperiment om danske svarpersoners sprogsensitivitet i politologiske og sociologiske surveyundersøgelser." Århus: *Politica*, 1997/3.
- Olsen, H. (1997b)*: "Surveysemantik. Sprogsensitivitet og måleproblemer i surveys." Bidrag til: Høst, V. & Juhl, H.J. (red.): *Symposium i anvendt statistik*. Århus: Institut for Økonomi.

- Olsen, H. (1995)*: *Tallenes talende tavshed (I). En kundskabsrejse om sprog og hukommelse i surveyundersøgelser*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Schuman, H. & Presser, S. (1996): *Questions and Answers in Attitude Surveys: Experiments on Question Form, Wording, and Context*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Sudman, S. et al. (1996): *Thinking About Answers: The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Tourangeau, R. et al. (2000): *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: University Press.

SFI-UDGIVELSER SIDEN 2005

- 05:01 Dahl, K.M. & Jakobsen, V.: *Køn, etnicitet og barrierer for integration. Fokus på uddannelse, arbejde og foreningsliv.* 2005. 112 s. ISBN 87-7487-774-7. Kr. 90,00.
- 05:02 Geerdsen, L.P., Koch-Nielsen, I., Vinther, H., Christensen, I. & Christensen, V.T.: *Ud af hjemløshed? Om livet efter ophold på en institution for hjemløse.* 2005. 207 s. ISBN 87-7487-776-3. Kr. 198,00.
- 05:03 Jørgensen, M.S., Larsen, M. & Rosenstock, M.: *Et længere arbejdsliv. Tilbagetrækningsordninger og arbejdspladsens muligheder.* 2005. 64 s. ISBN 87-7487-777-1. Kr. 50,00.
- 05:04 Graversen, B.K. & Tinggaard K.: *Loft over ydelser. Evaluering af loftet over ydelser til kontanthjælpsmodtagere.* 2005. 128 s. ISBN 87-7487-779-8. Kr. 110,00.
- 05:05 Christensen, E. & Sloth, D.A.: *Børn med anden etnisk baggrund ved skolestart. Fra tredje dataindsamling i forløbsundersøgelsen af børn med anden etnisk baggrund end dansk.* 2005. 105 s. ISBN 87-7487-782-8. Kr. 98,00.
- 05:06 Rasmussen, L.K., Espersen, L.D., Sørensen, M.L. & Thomsen, S.A.: *Ungdomssanktionen i kvalitativ belysning. Ti unge og ni institutioner.* 2005. 106 s. ISBN 87-7487-783-6. Kr. 90,00.
- 05:07 Nielsen, A.M., Fink-Jensen, K. & Ringsmose, C.: *Skolen og den sociale arv.* 2005. 147 s. ISBN 87-7487-784-4. Kr. 145,00.

- 05:08 Jensen, B.: *Kan daginstitutioner gøre en forskel? En undersøgelse af daginstitutioner og social arv*. 2005. 163 s. ISBN 87-7487-785-2. Kr. 165,00.
- 05:09 Jensen, U.H. & Jensen, T.P.: *Unge uden uddannelse. Hvem er de, og hvad kan der gøres for at få dem i gang?* 2005. 143 s. ISBN 87-7487-787-9. Kr. 150,00.
- 05:10 Ploug, N.: *Social arv. Sammenfatning 2005*. 2005. 53 s. ISBN 87-7487-789-5. Kr. 50,00.
- 05:11 Bengtsson, S.: *Princip og virkelighed. Om sektoransvar i handicappolitikken*. 2005. 206 s. ISBN 87-7487-786-0. Kr. 198,00.
- 05:12 Damgaard, B., Hohnen, P. & Madsen, M.B.: *Fokus på job? En analyse af kontaktførelsessamtaler i AF, kommuner og hos andre aktører*. 2005. 107 s. ISBN 87-7487-789-5. Kr. 100,00.
- 05:13 Rosenstock, M., Jensen, S., Holt, H., Weatherall, C.D. & Jørgensen, M.S.: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2005*. 2005. 168 s. ISBN 87-7487-791-7. Kr. 195,00.
- 05:14 Rosenstock, M.: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2005 – Sammenfatning*. 2005. 30 s. ISBN 87-7487-792-5. Kr. 25,00.
- 05:15 Christoffersen, M.N., Hestbæk, A.D., Lindemann, A. & Nielsen, V.L.: *Nye regler for udsatte børn og unge. Ændringerne i Serviceloven 2001, delrapport I*. 2005. 261 s. ISBN 87-7487-794-1. Kr. 250,00.
- 05:16 Hestbæk, A.D., Lindemann, A., Christensen, E., Rebien, C. & Christensen, M.: *Kommuner i udvikling på børneområdet. Ændringerne i Serviceloven 2001, delrapport II*. 2005. 136 s. ISBN 87-7487-796-8. Kr. 130,00.
- 05:17 Fabricius, N., Tilia, G., Ramsbøl, H., & Villadsen, K.: *Fra hjemløshed til fast bolig. Samarbejde og metoder i arbejdet med hjemløse*. 2005. 248 s. ISBN 87-7487-797-6. Kr. 225,00.
- 05:18 Bonke, J. (red.), Borgeraas, E., Døving, R., Hjort, T., Hohnen, P., Montesino, N., Rysst, M. & Salonen, T.: *Udsathed og forbrug i de nordiske velfærdsstater*. 2005. 373 s. ISBN 87-7487-798-4. Kr. 298,00.
- 05:19 Olsen, B.M.: *Mænd, orlov og arbejdspladskultur. Fire danske virksomheder*. 2005. 125 s. ISBN 87-7487-801-8. Kr. 125,00.
- 05:20 Koch-Nielsen, I., Henriksen, L.S., Fridberg, T. & Rosdahl, D.: *Frivilligt arbejde. Den frivillige indsats i Danmark*. 2005. 163 s. ISBN 87-7487-799-2. Kr. 158,00.

- 05:21 Jespersen, C. & Sivertsen, M.B.: *Unge sociale problemer. En forskningsoversigt*. 180 s. Netpublikation. Kan downloades på www.sfi.dk.
- 06:01 Egelund, T.: *Sammenbrud i anbringelser*. 2006. 79 s. ISBN 87-7487-802-6. Kr. 65,00
- 06:02 Holt, H., Geerdsen, L.P., Christensen, G., Klitgaard, C. & Lind, M.L.: *Det kønsopdelte arbejdsmarked. En kvantitativ og kvalitativ belysning*. 2006. 250 s., ISBN 87-7487-804-2. Kr. 228,00.
- 06:03 Rosdahl, A.: *Kommunale aktiveringsprojekter med produktion*. 2006. 51 s. ISBN 87-7487-805-0. Kr. 50,00.
- 06:04 Christensen, Else: *Opvækst med særlig risiko. Indkredsning af børn med behov for en tidlig forebyggende indsats*. 2006. 92 s. ISBN 87-7487-806-9. Kr. 85,00.
- 06:05 Jørgensen, M.S., Holt, H., Hohnen, P. & Schimmel, G.: *Job på særlige vilkår. Overblik over viden på området*. 2006. 83 s. ISBN 87-7487-807-7. Kr. 75,00.
- 06:06 Rasmussen, Martin: *Kontanthjælpsmodtageres gæld. Eftergivelse af offentlig gæld*. 2006. 68 s. ISBN 87-7487-808-5. Kr. 55,00.
- 06:07 Møller, Simon S. & Rosdahl, A.: *Indvandrere i job. Marginalisering og beskæftigelse blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere*. 2006. 171 s. ISBN 87-7487-809-3. Kr. 160,00.
- 06:08 Bengtsson, Steen & Kristensen, L.K.: *Særforsorgens udlægning*. 2006. 96 s. ISBN 87-7487-810-7. Kr. 100,00.
- 06:09 Larsen, M.: *Fastholdelse og rekruttering af ældre. Arbejdspladserns indsats*. 2006. 100 s. ISBN 87-7487-813-1. Kr. 100,00.
- 06:10 Hestbæk, A.-D., Lindemann, A., Nielsen, V.L. & Christoffersen, M.N.: *Nye regler – ny praksis. Ændringerne i servicelovens børneregler 2001. Afslutningsrapport*. 2006. 265 s. ISBN 87-91247-80-2. Rapporten er udgivet af Styrelsen for Social Service.
- 06:11 Olsen, H.: *Guide til gode spørgeskemaer*. 2006. 96 s. ISBN 87-7487-812-3. Kr. 100,00.

GUIDE TIL GODE SPØRGESKEMAER

Spørgeskemaundersøgelser bliver ofte brugt til at dokumentere forskellige forhold og begrunde politiske beslutninger. Men resultaterne kan være forbundet med stor usikkerhed. Det kræver omhu og stor sproglig formåen at udarbejde spørgeskemaer.

Seniorforsker Henning Olsen har i flere år arbejdet med spørgeskemaundersøgelser på Socialforskningsinstituttet. Han gennemgår i denne guide systematisk og med konkrete eksempler nogle af de væsentligste problemstillinger, man skal være opmærksom på, hvis man vil mindske usikkerheden ved spørgeskemaundersøgelser. Gennemgangen er bl.a. baseret på sprog- og hukommelsesforskeres viden om, hvordan folk forstår sproglige meddelelser og genkalder sig informationer.

I guiden behandles emner som fx styrende problemstillinger og spørgsmåls fokus og neutralitet, formulering af åbne eller lukkede spørgsmål og svarkategorier, tematiske spørgeforløb, aflastning af svarpersoners hukommelse og forebyggelse af over- eller underdrivende svar.

Socialforskningsinstituttet

06:11

100 kr. inkl. moms

ISSN: 1396-1810

